

RELEVANȚA EVOLUȚIEI CONCEPTULUI DE FAMILIE ASUPRA ORDINII SUCCESORALE ÎN MOȘTENIREA LEGALĂ – INVESTIGAȚIE SOCIO-JURIDICĂ, RELIGIOASĂ ȘI FILOSOFICĂ

director de proiect: Mircea-Dan BOB

RAPORT ȘTIINȚIFIC SINTETIC

În încercarea de a caracteriza materia moștenirilor, celebrul civilist și profesor bucureștean George Plastara nota: „această materie este extrem de importantă, deoarece dreptul de succesiune se găsește într-o strânsă legătură atât cu proprietatea, cât și cu familia și adeseori chiar cu organizația politică”¹.

Ne-am angajat în anul 2011 în acest proiect de cercetare deoarece adoptarea unui nou cod civil este un moment de cumpănă în viața juridică a oricărei națiuni. Fruct al unor circumstanțe excepționale, el denotă și atingerea unei maturități. Aceasta obligă juristul român la o examinare retrospectivă, pentru a estima care poate fi valoarea și sensul schimbării operate la 1 octombrie 2011. Dispoziția tranzitorie din art. 91 LPA face ca retrospectiva să nu fie pur istorică, ci necesară: textele succesoriale din codul lui Cuza au șansa de a mai putea fi aplicate încă cel puțin câteva decenii de la ieșirea sa din vigoare ca ansamblu normativ.

Trecând de la generalitatea codului privit ca întreg la particularismul Cărții sale a patra dedicată moștenirilor, am observat că ultima prezintă două trăsături specifice: dreptul succesoral este unul de aplicare constantă și având un pronunțat caracter tehnic². Privind comparativ Codul comercial român din 1888, am remarcat cum a trebuit să suporte o perioadă de claustrare pe timpul comunismului, fiindu-i practic suspendată aplicarea între 1950 și 1990. Schimbările ideologice, indiferent de culoarea acestora, nu au suspendat însă nicio clipă utilitatea și aplicarea regulilor succesoriale. Caracterul tehnic vizează în sinteză faptul că este vorba de raporturi juridice de ordin pecuniar, interesând familia – concluzie evidentă pentru moșteniri; în ce privește liberalitățile, studiul acestora constă în mare parte în cercetarea măsurii în

---

¹ G. Plastara, *Curs de drept civil român pus la curent cu jurisprudența, legislația pozitivă, noile tendințe juridice, dreptul comparat și dreptul provinciilor alipite* vol. III. *Succesiuni și liberalități*, București f.a. (1925?), p. 9.

² J. Flour, *Droit civil. Licence 4ème année*, lito., Paris 1962/63, p. 6.

care este permis omului să-și lipsească membrii familiei de bunuri. Toate aceste drepturi se plasează la frontiera dintre dreptul patrimonial și cel al familiei³, fapt ilustrat de dependența moștenirilor și liberalităților de factorii sociali ce influențează regimul familiei. CEDO a reținut de altfel în deciziile sale că domeniul succesiunilor și liberalităților între rude apropiate se prezintă ca intim asociat vieții familiale⁴.

. Materia moștenirilor se situează deci la intersecția dintre dreptul familiei și cel al drepturilor reale, depinzând de stadiul societății la un moment dat. Intrând în profunzime, vedem că raporturile patrimoniale între soți sau între rude sunt imaginea raporturilor lor personale; cu alte cuvinte, configurația relațiilor personale dintre membrii familiei influențează natura și întinderea relațiilor pecuniare din cadrul acesteia.

În aparență, rolul principal în această determinare îl au voințele individuale, legea intervenind doar în subsidiar: regimurile matrimoniale nu se aplică decât în absența contractului de căsătorie, succesiunea legală nu se deschide decât în absența testamentului. Acest primat al voinței este în realitate departe de a fi absolut. Există reguli comune diferitelor regimuri matrimoniale, majoritatea imperative, al căror număr a crescut în ultima vreme în legislațiile europene. În interiorul fiecărui regim convențional există principii de bază ce nu pot fi îndepărtate; ca urmare, libertatea soților se reduce la o alegere de statut legal. La fel se prezintă și rezerva succesorală. Regimul juridic al liberalităților depinde de perspectiva societății asupra familiei, reflectată în politica legislativă: libertatea de a dispune este deplină în dreptul anglo-saxon, rezultată a unei concepții individualiste în care omul este stăpân absolut pe ceea ce posedă și nu dă socoteală rudelor sale; dreptul european continental, în tradiția sa romano-germanică, grevează proprietatea individuală de o anumită afecțiune familială⁵.

La o privire de ansamblu, observăm până aici că sunt angajate raporturi juridice de ordin pecuniar interesând familia și având un pronunțat caracter tehnic. Aceste aspecte au condus literatura de specialitate franceză la introducerea sintagmei *drept patrimonial al familiei*: regimurile matrimoniale și succesiunile sunt căsătoria, familia sub aspectul patrimonial. Dreptul patrimonial este unul de autonomie, cel al familiei este unul legal și chiar imperativ: la granița dintre acestea, trebuie făcută întrețeserea – lucru pe care proiectul nostru de cercetare și-l propune aplicat la situația specifică din România.

---

³ *Id.*, p. 7-8.

⁴ *Marckx c. Belgia*, decizia din 13.VI.1979, seria A n° 31, p. 23-24, § 52 și *Pla și Puncernau c. Andora*, nr. 69498/01, § 26, CEDO 2004-VIII. V. asupra acestor decizii S. Gătejeanu, *Dreptul la respectarea vieții de familie și succesiunile*, în RRJ (4) 2012, 2, p. 246-252, p. 246-252.

⁵ *Flour, op.cit.*, p. 10, unde oferă și exemple concrete aplicate la evoluțiile legislative din Franța.

Astfel se explică existența unui plan special de abordare, intim legat de fiecare dintre noi, care se adaugă aici. Încetarea din viață a unui individ este un eveniment de importanță covârșitoare în societatea umană. Rolul juristului confruntat cu inevitabila trecere nu se rezumă la prezentarea și aplicarea unor tehnici de transmisiune patrimonială, așa cum se crede îndeobște. Acesta este numai finalul, un final dictat de situații generate de o multitudine de efecte subsecvente oricărui deces:

- șocul psihologic produs, resimțit de apropiații defunctului precum și de cei care l-au cunoscut direct sau indirect;
- cortegiul de ritualuri sociale și reacții individuale, mai mult sau mai puțin legate de ocult și instinctual, pe care decesul unei persoane îl declanșează automat;
- reorganizarea grupului uman (de mai mici sau de mai mari dimensiuni) în care dispariția celui în cauză lasă un loc ce poate repune totul în cauză;
- reacțiile tehnice legate de dispariția unui subiect contribuabil, titular de patrimoniu și exercitant al unei ocupații sau al unei meserii sau/și ocupant al unei funcții;
- ieșirea la iveală (prin deschiderea unui testament, publicarea postumă a memoriilor, descoperirea unei corespondențe etc.) a unor fapte și decizii aparținând trecutului ce bulversează prezentul: filiații necunoscute, averi ilicite, bigamii ascunse, boli ereditare, fraude tănuite, antipatii nemărturisite, înclinații moral reprobabile ... și pomelnicul poate continua.

Am remarcat cum autorii de drept civil român țin cont, din păcate, în mod foarte sumar de aceste aspecte. Materia moștenirilor este tratată în lucrările de la noi în mod unilateral. Succesiunile sunt privite ca o materie pur tehnică, în care sunt expuse cu un ochi rece niște soluții matematic convenabile unor justițiabili, care oricum au ascuns sau și-au împărțit (însușit) deja bună parte din bunuri⁶. Nici autorii noștri și nici legiuitorul civil nu se preocupă de factorul uman implicat, cu ecourile sale în plan micro (familiar) și macro (social).

După părerea noastră, o abordare corectă se sprijină pe folosirea în analiză a trei aspecte:

- evoluțiile sociologice (1);
- perspectiva istoric evolutivă asupra instituțiilor (2);
- abordarea contextualizată (3).

(1) Sondajele și statisticile sunt oglinda fidelă a tendințelor sociologice. Nu vom înțelege cum a devenit soția supraviețuitoare actor principal în devoluțiunea legală dacă nu acordăm atenție felului în care, la un moment istoric dat, semenii noștri concepeau familia. Iar această concepție se desprinde nu

---

⁶ Cu notabilele excepții ale monografiilor lui N. Titulescu, *Împărțeala moștenirilor*, București 1907 (v. cap. III secț. II) și a lui F. Vădeanu, *Transmisiunea moștenirii*, București 2009. Mai recent: *** *Culegere de practică notarială. Spețe comentate*, D. Rotaru [și] D. Dunca (coord.), 2 vol., București 2013-2014; I. Popa, *Drept civil. Moșteniri și lliberalități*, București, 2013; D. Negrilă, *Moștenirea în noul cod civil. Studii teoretice și practice*, București 2013; id., *Testamentul în noul cod civil. Studii teoretice și practice*, București 2013; id., *Dreptul de opțiune succesorală. Studii teoretice și practice*, 2 vol., București 2014-2016.

numai din experiența practicii, ci și din concluziile sociologiei familiei, pe care autorii și legiuitorii noștri nu le valorifică. Vom înțelege de ce mai este nevoie de aparent desueta cotitate disponibilă specială a soțului supraviețuitor în concurs cu descendenții defunctului proveniți din legături anterioare numai dacă observăm faptul că durata medie de viață, posibilitățile de validare profesională și mobilitatea individuală au crescut. Acestea au condus la pluralitate de cămine familiale succesive, declinul instituției căsătoriei și banalizarea divorțului, respectiv la apariția familiilor monoparentale⁷.

(2) Instituțiile succesoriale actuale nu au fost inventate de pionieratul tribunilor lui Napoléon în 1804, nici de geniul austriacului Franz von Zeiler în 1811 sau de exhaustivitatea redactorilor BGB-ului german în 1896 – cu atât mai puțin de comisia numită de Cuza. Axându-ne pe exemplul moștenirii legale, se va vedea cum regulile stabilite de Iustinian în sec. VI nu sunt esențial schimbate în secolul XXI.

(3) Autorii noștri expun problemele și caută soluții fără a ține seama de caracterul de transplant juridic al reglementărilor conținute în codul din 1864. Alexandresco începuse să publice în 1886 *Explicațiune teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine*, adică lămurirea codului de import de la 1864 prin concilierea soluțiilor sale cu contextul autohton – cu practicile, limitele și reticențele acestuia. Or, neglijarea în România a studiilor de istoria dreptului, la care se adaugă frecvența lipsă de preocupare pentru unirea teoriei cu practica au putut genera și întreține dezbateri artificiale sau rezolvări date pe baza unor argumente improprii *ab initio*.

Din acest punct de vedere, legislația civilă din România stă încă pe bazele puse de Codul civil de la 1864. Acesta a fost în proporție de 70% traducerea fidelă a Codului Napoléon din 1804. Apărut ca o formă fără fond și ca un abandon brutal al vechiului drept românesc, a fost nevoie de timp pentru a fi asimilat de justițiabili. Din cercetările de istorie a codificării în România pe care le-am întreprins în deceniul trecut, am concluzionat că abia la sfârșitul primei conflagrații mondiale se poate vorbi de împamântarea codului de inspirație franceză în România⁸.

Codul a cunoscut apoi în secolul trecut reforme în problematica studiată: legile privind drepturile de moștenire ale văduvelor de război (1916 și 1941), legea impozitului progresiv pe succesiuni din 1921 și Decretul-lege nr. 319/10 iunie 1944, privind drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor. Reglementări succesive au condus după primul război mondial la instaurarea egalității juridice între soți și au eliminat diferența de tratament juridic dintre copiii din căsătorie și din afara acesteia. În fine, publicarea în 1954 a Decretului nr. 31 privind persoanele fizice și juridice și adoptarea unui Cod al familiei – inspirat de omologul său sovietic – au dus la abrogarea în bloc a Cărții I „Despre persoane” din

---

⁷ V. pentru alte evoluții suplimentare, specifice însă deocamdată numai contextului occidental J. Maury, *Successions et libéralités*⁶, Paris 2007, p. 2.

⁸ Pentru detalii, v. studiile noastre *Problema codificării civile în România – repere pentru revizuirea codului civil*, în PR (30) 2003, 1, p. 170-182 și *Redactarea Codului civil român din 1865*, în SUBBiur (49) 2003, 1, pp. 72-75.

codul civil, cu desființarea regimurilor matrimoniale. Încercările de revizuire a bătrânului cod civil au ajuns la forme promulgabile în 1940, 1971 și 1982; dar diversele circumstanțe le-au împiedicat intrarea în vigoare.

România se prezenta astfel la sfârșit de mileniu secund și la începutul celui de-al treilea într-o situație legislativă paradoxală: singura țară din fostul bloc socialist care se prezentase în momentul 1989 cu vechiul cod „burghez” operațional. Acesta coabita silit din anii '50 cu norme de dreptul familiei contrare logicii sale. Justificată istoric și ideologic înainte de 1989, coabitarea respectivă devenise desuetă în momentul restaurării postdecembriste a economiei de piață și a libertății de alegere în gestiunea cotidiană a vieții individului în societate. Un nou cod civil, promulgat după două decenii de căutări, era chemat să restaureze pluralitatea regimurilor matrimoniale și să absoarbă legislația succesorală specială. Rezultat al colaborării cu Agenția canadiană pentru dezvoltare internațională, a beneficiat de experiența specialiștilor din Québec ce lucraseră la codul lor renovat în 1994.

Un aspect important ne-a îndemnat să ne angajăm în cercetarea de față: nicio statistică sau anchetă autohtonă asupra sensului noțiunii de familie și relațiilor din interiorul acesteia nu au stat la baza redactării textelor. S-a lucrat exclusiv pe baza teoretică a analizelor de drept intern și comparat. În plus, noi provocări, de care nici noul cod nu dă seamă, asaltează în practică edificiul tradițional al filiației: reproducerea umană asistată medical, presiunile minorităților sexuale, multiplicarea familiilor recompuse și a celor monoparentale, etc. La nivel european, se înregistrează încercări de unificare legislativă. Ele se limitează deocamdată la nivelul regulilor de drept internațional privat și nu atacă nucleul dur (dreptul material) al familiei și al moștenirilor⁹: Regulamentul nr. 650/2012 privind succesiunile internaționale și certificatul european de moștenitor este un bun exemplu în acest sens.

Vedem deci că mediul familial este astăzi, așa cum a fost și în trecut, o realitate sociologică esențială în care converg elemente de resort juridic, religios și filosofic. Familia apare, astfel, ca o zonă a convergențelor pluridisciplinare iar existența acestei pluralități a perspectivelor asupra ei a generat în timp definiții ale familiei specifice fiecărui domeniu. Aceasta nu înseamnă, însă, că se poate vorbi despre o separație netă între domeniile implicate. Și, pentru că ne preocupă acum modul în care legislația bisericească include elemente de drept succesoral, o incursiune în trecutul instituției familiei ne demonstrează, chiar fără drept de apel, faptul că zona juridică interferează cu religiosul în ceea ce privește familia. Este ușor de sesizat în acest sens faptul că Biserica, în multe privințe – inclusiv în dreptul succesoral –, nu a formulat o legislație proprie, asumând și aplicând dispozițiile civile din Dreptul roman. Relația este însă bidirecțională, existând aspecte în care perspectiva religioasă manifestă o influență

---

⁹ V. și optica italiană asupra problemei: F. Padovini, în *Tradizione e modernità nel diritto successorio – dagli istituti classici al patto di famiglia* [a cura di Stefano delle Monache], Milano 2007, p. 107: autorul credea în 2005, când comunica acele considerații, că prefigurarea de atunci a unei tendințe de unificare europeană va schimba situația, internaționalizând domeniul. Evoluțiile ulterioare i-au infirmat temerea.

asupra rolului, structurării și funcționării familiei¹⁰. Se creează astfel un echilibru care, pentru a fi înțeles, trebuie în mod necesar să fie analizat din ambele perspective.

Obiectivul cercetării a fost strângerea unui portofoliu de concluzii pe baza cărora să putem stabili eficiența legislației, în mare parte împrumutată, asupra concepțiilor și realităților societății românești a sec. XIX-XX și calitatea răspunsului propus de noua legislație civilă în sec. XXI. Cercetarea are caracter de noutate prin fundamentarea sa inter- și intradisciplinară și prin conectarea la recenta intrare în vigoare a Noului Cod civil, urmărind să verifice dacă acesta atestă realitatea specifică românească în Uniunea Europeană.

Ne-am propus să analizăm tradiția relațiilor de familie în societatea românească de sec. XIX și început de sec. XX, ținând seama de factorii istorici, sociologici și de influența religiei. Ca urmare, vom putea măsura în juridic eficiența unei legislații ce a fost masiv împrumutată pe baza unui program întemeiat politic pe concepțiile filosofice derivate din iluminism și i se va putea aprecia și explica împământarea. În fine, se va cerceta ce model familial se preconizează în proiectele de reformă din perioada interbelică?

Ne-am propus să analizăm cum a fost receptată în practică reforma din 1944 a situației succesoriale a soțului supraviețuitor? Și-au atins măsurile legislative de inspirație sovietică din 1954 scopul ideologic declarat de a asigura o egalitate echitabilă în familie și o cointeresare a soților, stimulente pentru trăinicia celulei fundamentale a societății? Au influențat aceste măsuri evoluțiunea succesorală legală și inițiativele testamentare ale celor implicați?

În fine, ne-am propus să ne interogăm pe parcursul lucrării asupra sensului actual al noțiunii de familie: definiția, componența sa, configurația raporturilor personale din cadrul acesteia. Răspunsurile obținute vor conduce la identificarea consecințelor pecuniare susceptibile a se produce. Scopul este de a obține rezultate ce să permită o analiză critică, făcută în cunoștință de cauză a soluțiilor promovate de Noul Cod civil.

Metoda de cercetare preconizată a ținut seama de tipologia sistemului de drept continental (romano-germanic) în care România se încadrează și de relațiile privilegiate pe care domeniul nostru de studiu le întreține cu unele științe auxiliare dreptului.

Dreptul continental european are legea scrisă ca izvor de drept și analiza doctrinară a jurisprudenței ca motor al perfecționării și adaptării regulii juridice. Ca urmare, **ne-am propus să căutăm**

---

¹⁰ “Biserica și școala, alături de familie au fost și vor rămâne factorii cei mai importanți ai educației” (S. Bala, *Viața de familie în societatea rurală din Crișana (II)*, în Biharea – Culegere de studii, materiale de etnografie și artă (34-36) 2007-2009, p. 11).

în jurisprudență și în analizele teoretice consecutive acesteia reacțiile mediului social și schimbările de concepție. Aceasta deoarece codul de inspirație napoleoniană se baza pe o anumită filosofie a familiei, depășită în timp de realitățile în continuă evoluție. Aspectele specifice din țara de adopție au imprimat căi particulare de interpretare și aplicare textelor franceze; acestea au fost trecute prin filtrul unor mentalități și concepții de viață specifice unui alt context istoric și unui set de credințe și practici religioase deosebite; curentele filosofice occidentale au impregnat cu o anumită întârziere spațiul românesc și au generat teoretizări și aplicări particulare. Ponderea factorului religios în gesturile cotidiene s-a diminuat în timp, dar influența sa cu bătaie lungă nu poate fi ignorată.

Toate aceste aspecte se reflectă în tipurile de litigii ce s-au ivit, determinate de reacția justițiabililor la normele ce îi guvernau. Modul în care s-au conturat conflictele și s-au formulat cererile de chemare în judecată ne poate edifica asupra problemelor survenite. Examinând maniera în care judecătorii au soluționat procesele astfel născute și discuțiile teoretice născute pe marginea respectivelor decizii putem identifica maniera în care este percepută noțiunea de familie și transformările sociologice ale acesteia. În aceeași direcție vor contribui și analiza propunerilor *de lege ferenda* și a reformelor legislative. Nu în ultimul rând, o componentă importantă a cercetării ne-a fost colaborarea cu Uniunea Națională a Notarilor Publici. Majoritatea moștenirilor sunt dezbătute în procedura succesorală necontencioasă notarială, astfel că arhiva UNNPR și conlucrarea efectivă cu notarii ne-a furnizat exemple concrete a căror analiză constituie o parte utilă a cazuisticii.

Constatările juridice sunt deci permanent dublate și concluziile validate prin analiza sociologică, a ideilor filosofice implicate și a chestiunilor ținând de religie.

Observând eforturile României de a se integra spațiului juridic european și globalizarea ce oricum afectează și domeniul dreptului, proiectul am utilizat metoda comparatistă: am consultat cu prioritate jurisprudența și bibliografia franceză și din Québec, modele ale dreptului nostru privat prezent și viitor, dar și soluțiile din alte sisteme de drept.

Rezultate preconizate: opt studii publicate în reviste indexate BDI și două în publicații indexate ISI. Participarea la trei conferințe internaționale și două naționale. Organizarea la Cluj-Napoca a unui colocviu internațional pentru profesori și studenți pe tema actualităților și perspectivelor în drept patrimonial al familiei. Organizarea la Cluj-Napoca a unei zile de formare profesională pentru practicieni, pe drept patrimonial al familiei, în colaborare cu UNNPR. Publicarea unui volum concludiv al cercetărilor întreprinse.

Echipa a fost formată din : lector dr. Mircea Dan Bob (director), prof. Ioan Chirilă, prof. Emese Florian, prof. Paul Vasilescu (cercetători seniori), drd. Alina Oprea (cercetător doctorand) și Irina

Bardoczi (masterand). După susținerea doctoratului, Alina Oprea a fost reținută în 2012 în facultate, unde este actualmente lector la Departamentul de Drept privat. Masteranda Irina Bardoczi s-a înscris în anul 2013 la studii doctorale la Université Lyon 3, pe care a trebuit însă să le abandoneze din motive de ordin financiar ; actualmente lucrează ca jurist în Societatea civilă notarială Popa și Dorobanțu – deci practic în domeniul în care s-a efectuat cercetarea.

DERULAREA PROIECTULUI

I. Lunile 1-3 (octombrie – decembrie **2011**) ale proiectului au fost destinate, în conformitate cu planul stabilit, atingerii următoarelor obiective:

- revederea planului complet al proiectului și recapitularea sarcinilor fiecărui membru. Echipa s-a reunit în formulă completă în data de 5 octombrie 2011, ora 11.00, în biroul d-lui. profesor Paul Vasilescu, decanul Facultății de Drept și membru al proiectului de cercetare. Am trecut personal în revistă pentru toți colegii următoarele aspecte : motivația proiectului, aspectele ce vor fi urmărite în cercetare, metoda de lucru, împărțirea sarcinilor pe teme și perioade de timp. La solicitarea individuală a membrilor proiectului, am răspuns la întrebări privind diferite chestiuni de detaliu pentru fiecare dintre aspectele menționate anterior. Am încheiat reuniunea stabilind un termen de reflecție de o lună, pentru ca fiecare să vină cu sugestii sau/și cu întrebări clarificatoare. Pe parcursul lunilor noiembrie-decembrie am avut în calitate de director întâlniri individuale cu fiecare membru al proiectului, contabilizând sugestiile și răspunzând eventualelor nelămuriri apărute la contabilizarea atentă a conținutului proiectului. Cu ocazia discuțiilor purtate cu d-na. conf.dr. Florian, am evaluat preliminar impactul adoptării noului cod civil asupra relațiilor personale dintre soți. Scopul acestei evaluări a fost de a vedea în ce măsură noul cod a început să aibă aplicare concretă în practică, pentru a vedea care dintre problemele ridicate de vechiul cod al familiei vor necesita o mai mare atenție în prima parte a cercetării. Dl. prof. Vasilescu mi-a semnalat intenția de a alcătui în cursul anului 2012 un curs nou de regimuri matrimoniale, care va servi ca bază de plecare pentru cercetarea pe aceeași temă în cadrul proiectului de față. Am observat încă o dată împreună importanța domeniului în raport cu noile prevederi ale codului civil și am analizat unele dificultăți apărute în practica notarială legate de regimul separației de bunuri, proaspăt (re)introdus în cod. În fond, o atare opțiune a viitorilor soți poate semnala o schimbare semnificativă în viitor a felului în care se structurează din punctul de vedere patrimonial familia. Cu dl. prof. Chirilă am revăzut precis limitele intervenției sale, ținând cont de faptul că familia creștină românească este structurată după un model diferit de cea tradițională iudaică și luând act de diversele schimbări relativ recente în reglementările

canonice catolice, protestante și ortodoxe în materie. D-na. asist. Alina Oprea mi-a expus cele mai recente evoluții legislative europene și internaționale incidente în tema proiectului de față, încercând să estimăm apoi împreună impactul acestora asupra cercetării ce o vom face. Dreptul internațional privat este actualmente o cale privilegiată de unificare europeană, aspect ce nu va trebui ocolit. În final, trebuie observat că fiecare membru știe în momentul de față cu precizie ce, cum și când are de făcut.

- cu ocazia întâlnirilor menționate, am pus în vederea fiecărui membru al proiectului solicitarea de a propune o listă de cărți ce vor fi achiziționate din finanțarea obținută. Colegii de proiect au furnizat fiecare în parte unele titluri preliminare ; lista urmează să fie completă până la data de 9 ianuarie 2011, lunile 4-5 (ianuarie – februarie 2012) fiind alocate achiziționării lor.

- consultări pentru gestionarea paginii internet a proiectului: http://dreptroman.ro/?page_id=229 au avut loc în data de 5 octombrie a.c., cu ocazia primei reuniuni. Respectiva pagină se intenționa a fi întreținută de către studentul masterand prevăzut la poziția liberă din proiect. Având în vedere că deocamdată nu s-a găsit o persoană corespunzătoare ca aptitudini și preocupări în acest scop, s-a decis ca directorul de proiect să se îngrijească de pagină. Ea se găsește la adresa indicată, pe situl profesional al directorului de proiect.

- împreună cu dl. Vasilescu, directorul de proiect a avut pe data de 9 noiembrie 2011 o întâlnire cu dl. Viorel Mănescu, președintele Uniunii Notarilor Publici din România ; întrevederea a avut loc la București, la sediul Uniunii de pe str. General Berthelot nr. 41. Scopul a fost stabilirea unui cadru de cooperare pentru realizarea proiectului cu obsevarea îndeaproape a nevoilor practicienilor și pentru diseminarea ulterioară a rezultatelor acestuia spre ei. Trebuie precizat faptul că dl. Vasilescu este notar, iar directorul de proiect este în relații de colaborare științifică cu UNNPR încă din vara anului 2009. Ca urmare, Uniunea și-a reiterat disponibilitatea amplificării acestei colaborări pe direcțiile de interes ale proiectului de cercetare, care converg cu preocupările profesionale ale notariatului. Această colaborare s-a și concretizat în posibilitatea oferită pe loc directorului de proiect de a consulta în perioada 9-11 noiembrie a.c. Arhivele Camerei București a Notarilor Publici pentru a identifica dosare succesoriale de interes pentru cercetarea propusă. Materialul documentar pe care l-am strâns cu această ocazie va fi valorificat în cursul lunilor următoare.

II. Lunile 4-15 (ianuarie-decembrie 2012) ale proiectului au fost destinate, în conformitate cu planul stabilit:

- achizițiilor necesare documentării (A)
- completarea echipei de cercetare (B)
- atingerii Obiectivului nr. 1 și, parțial, a Obiectivului nr. 2 din planul de cercetare propus (C)
- diseminării rezultatelor cercetării (D).

(A) Pentru documentare, s-au făcut abonamente la revistele franceze *La semaine juridique – edition Notarielle et immobilière* și *Droit de la famille*, la revista elvețiană *Revue de droit privé et fiscal du patrimoine* și la revista italiană *Famigli, persone e successioni*, respectiv la baza de date franceză *Lextenso*. Pentru lucru, s-a achiziționat un notebook, așa cum se prevăzuse în program. Documentarea fiind centrată în această primă parte a proiectului în principal de descifrarea realității românești, stagiile de documentare în străinătate au fost reportate pentru anul următor. În perioada 6-7 iunie 2012, directorul de proiect s-a deplasat la București, unde a cercetat Arhiva de dosare succesoriale a Camerei Notarilor Publici din Capitală.

(A^{bis}) Gestionarea paginii internet a proiectului: http://dreptroman.ro/?page_id=229 se intenționa a fi dată în sarcina studentului masterand prevăzut la poziția liberă din proiect. Având în vedere că până în august 2012 nu găsisem încă o persoană corespunzătoare ca aptitudini și preocupări în acest scop, directorul de proiect a continuat să se ocupe de aceasta. Ca urmare, la sfârșitul lunii menționate am conceput un nou site internet în cadrul căruia am găzduit pagina proiectului: http://dreptroman.ro/?page_id=632. Aici pot fi vizualizate public, în acces liber și ordonate pe categorii și cronologic toate activitățile desfășurate în cadrul proiectului de cercetare.

(B) Echipa de cercetare a fost completată prin scoaterea la concurs a postului de referent în cadrul proiectului, destinat unui masterand ce să fie sprijinit astfel în formarea sa ca cercetător. Anunțul concursului a fost publicat la începutul lunii octombrie 2012, concursul având loc pe data de 26 octombrie 2012. S-au prezentat doi candidați, reușită fiind declarată d-ra. Irina Bardoczi, studentă la masterul francofon *Droit privé comparé* al Facultății de Drept din Cluj-Napoca. Domnia sa a fost plecată semestrul trecut în mobilitate Erasmus la Université Lyon III, unde intenționează să se întoarcă din vara anului 2013 pentru a se înscrie la doctorat. Ca urmare, a fost angajată pe o perioadă de șase luni, începând cu 1 noiembrie 2012, urmând să-și finalizeze lucrarea de dizertație din ceea ce va cerceta în cadrul prezentului proiect. În lunile octombrie-noiembrie a și efectuat deja o muncă extensivă de documentare în folosul proiectului, în bibliotecile din Cluj-Napoca.

(C) Primul obiectiv de cercetare l-am divizat în etape: (obiectiv 1.a) analiza tradiției relațiilor de familie în societatea românească de sec. XIX și început de sec. XX, ținând seama de factorii sociologici și de influența religiei. Ca urmare, am urmărit (obiectiv 1.b) să măsurăm în juridic eficiența unei legislații ce a fost masiv împrumutată pe baza unui program întemeiat politic pe concepțiile filosofice derivate din iluminism, și, (obiectiv 1.c) să încercăm a-i aprecia și explica împământarea. În

fine, am cercetat (obiectiv 1.d) ce model familial se preconiza în proiectele de reformă din perioada interbelică?

Obiectivul secund de cercetare viza studierea impactului reformelor din 1944 și 1954 asupra regimului familiei și succesiunii legale.

Obiectivul 1.a a fost atins prin studiul publicat de prof.dr. Ioan Chirilă în nr. 2/2011 al revistei *Studia UBB, series Iurisprudentia* (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/496>), publicație indexată BDI. Sub titlul *Căsătoria și elementele de drept succesoral în legislația bisericească*, cercetătorul s-a bazat pe înțelegerea familiei ca o realitate sociologică în care converg diverse elemente de ordin juridic, religios și filosofic. Mariajul este astfel abordat dintr-o perspectivă dublă: ca Taină a Bisericii și ca contract juridic. Din punctul de vedere teologic, căsătoria este un Mister ce generează unitatea pleneră a ființei umane, în timp ce din punctul de vedere juridic căsătoria este mai ales un contract condiționat de diferite criterii și cu numeroase consecințe. Astfel, studiul explorează maniera în care s-a realizat în trecut și în care ar fi posibilă în prezent amestecarea principiilor juridice și ecleziastice într-o legislație unică asupra căsătoriei și vieții de familie.

Obiectivele 1.b-c și 2 au fost atinse prin acceptarea pentru publicare a trei studii:

- unul de către d-na. conf.dr. Emese Florian, în nr. 4/2012 al aceleiași publicații (numărul va apare pe data de 15 decembrie 2012), a studiului ce poartă titlul *Evoluția reglementărilor privind relațiile de la familie: de la familia autoritară, la familia asociativă* (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/515>). Familia, văzută prin prisma reglementărilor ce o consacră ca unul din pilonii tradiționali ai ordinii juridice, din momentul trecerii sale din jurisdicția ecleziastică în cea etatică și până azi, poate fi rezumată și, în bună măsură, explicată, în parametrii apariției, ascensiunii și afirmării principiului egalității în drepturi în interiorul grupului familial: în relațiile dintre soți, în relațiile dintre părinți, între copiii din căsătorie și cei din afara căsătoriei. Familia tradițională, cea descrisă de prevederile Codului civil român de la 1864, de mult nu se mai regăsește în prescripțiile legale. După intermezzo-ul, oarecum cenușiu (dar stabil) al episodului proletar din existența sa juridică, vegheată din anul 1954, de prevederile Codului familiei, familia contemporană, receptând evoluții înrudite mai mult sau mai puțin recente, coordonată, începând cu data de 1 octombrie 2011 de prevederile Codului civil din 2009, Cartea a II-a, „Despre familie”, tinde să devină un termen generic desemnând un grup de persoane unite, cu sau fără legământ public, prin comunitate de viață, o formațiune socială în care fiecare – soț, soție, copil – este egalul celuilalt, în consecință este structural incompatibilă cu ierarhizări și, implicit, cu restricții-inderdicții care să stânjenească manifestarea autonomiei fiecăruia în parte. În opinia cercetătoarei, suspiciunea obsesivă față că orice diferențiere ca purtând germeii inegalității naște generalizări neverosimile de statut, de rol etc., pierzând din vedere un fapt esențial: familia însăși este simbol al complementarității diferențelor: între cei căsătoriți și cei necăsătoriți, între sexe, între generații.

- venind în întâmpinarea faptului că problemele de drept internațional privat sunt insuficient reflectate în jurisprudența noastră din sec. XIX și din prima jumătate a sec. XX, d-na. Alina Oprea a lucrat în avans față de misiunea domniei sale în proiectul de cercetare, înaintând pentru publicare studiul cu titlul *Despre recunoașterea statutului matrimonial dobândit în străinătate și protecția europeană a dreptului la viață familială*. Materialul a fost publicat în nr. 4/2012 al *Studiei UBB, series Jurisprudentia* (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/522>). În cuprins, se arată cum conflictele de legi în materia căsătoriei și regulile de recunoaștere a statutului matrimonial dobândit în străinătate sunt sursa unor inconveniente serioase pentru persoanele interesate. Generate de diferențele profunde dintre legislațiile materiale incidente, ce reflectă de altfel concepții mai mult sau mai puțin sacre cu privire la instituția căsătoriei, acestea ar putea fi atenuate în timp, sub influența legislației europene. Prin trecerea în revistă și analizarea jurisprudenței pertinente, cercetătoarea abordează incidența articolului 8 din CEDO (Protecția dreptului la viață privată și familială) asupra regulilor de drept internațional privat în domeniul supus discuției.

- cel de-al treilea material îl are ca autor pe directorul de proiect și a apărut în monografia sa *Probleme de moșteniri în vechiul și în noul cod civil* (Universul juridic, București 2012), având ca titlu *Clasele de moștenitori: ce valoare mai are rudenția de sânge?* (pp. 45-55). Cercetarea urmărește etapele legislative și argumentele doctrinare (prin) care s-a ajuns în final la ordinea succesorală legală din Noul Cod civil. Punctul central al problematicii îl constituie evoluția poziției succesoriale a soțului supraviețuitor. Acesta a devenit dintr-un actor marginal unul central în evoluțiunea legală. Studiul identifică și cauzele acestei reorientări în legislație: schimbările din mediul social-economic, care au modificat însăși conceptul sociologic de familie.

(D) Rezultatele cercetării au fost diseminate prin următoarele participări la reuniuni de specialitate :

1) directorul de proiect a participat la *Journées internationales de la Société d'histoire du droit*, desfășurate în perioada 24-27 mai 2012 la Salzburg (Austria) sub tema *Compilation et codification du droit*. Aici a prezentat comunicarea *L'art. 684 l'ancien code civil roumain, exemple de compilation et de codification du droit*. Prezentarea a pornit de la realitatea importului masiv francez în codificarea noastră civilă de la 1865. Acest import a fost acompaniat de abandonarea tradiției noastre juridice scrise și nescrise, cu câteva notabile excepții. Art. 684 din codul civil român de la 1865 este una dintre acestea. Legiuitorul nostru a adăugat în capitolul consacrat succesiunilor neregulate o a treia secțiune, conținând exclusiv textul legal menționat. Norma se referă la drepturile succesoriale ale văduvei sărace și nu are echivalent în codul civil francez de la 1804, ci provine din vechiul drept românesc scris, inspirat la rândul său de textele lui Iustinian. În felul acesta, o tradiție juridică cu o vechime datând din sec. VI a primit consacrare legislativă, fiind menținută în vigoare până pe 10 iunie 1944 (data intrării în vigoare a

Decretului Lege nr. 319/1944, privind drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor). Este un bun exemplu al manierei în care legiuitorul nostru a încercat să adapteze codul importat din Franța la realitățile locale.

2) directorul de proiect a participat în perioada 11-13 octombrie 2012 la *Conferința internațională bienală a Facultății de Drept și Științe Administrative din Timișoara*, la secțiunea I Drept civil având tema *Libertatea contractuală: limite legale și garanții procesuale*, cu comunicarea *Există libertate contractuală în materie de convenții matrimoniale?*. Prezentarea a pornit de la un caz practic în care Serviciul de Stare civilă Cluj-Napoca, a adăugat la lege când a aplicat textele în materie de căsătorie și de regimuri matrimoniale. Această speță a fost pretextul pentru a exemplifica maniera în care noul cod civil, reeditează peste timp aventura vechiului cod din 1864. Deși intrat în vigoare la 1 decembrie 1865, ultimul a avut nevoie de timp pentru ca dispozițiile sale să fie pe deplin înțelese și corespunzător aplicate. Relațiile de familie țin de sfera intimă a cetățeanului, ceea ce explică reticența principială a acestuia față de o schimbare legislativă bruscă. Comunicarea a fost publicată: „Există libertate contractuală în materie de convenții matrimoniale?”, in Irina Sferdian, Florin Mangu (coord.), „Libertatea contractuală. Limite legale și garanții procesuale”, Universul juridic, București 2013, pp. 62-67

3)-4) directorul de proiect și d-na. lector dr. Alina Oprea au participat în 17 noiembrie 2012 la cea de-a XXI-a sesiune științifică cu participare internațională a Departamentului de Cercetări Socio-Umane din cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.

Conf.dr. Mircea Bob a prezentat comunicarea *Cotitatea disponibilă a soțului supraviețuitor în concurs cu copiii dintr-o legătură anterioară a defunctului*, în care a studiat soarta unui text legal (art. 939 c.civ. 1864) conținând o soluție necunoscută pentru sec. XIX juridic românesc, importat parțial eronat din codul francez. Trecând prin controversele din jurisprudența și literatura incidente în problemă, a analizat comparativ cu prevederile noului art. 1091 alin. 4 din codul civil român din 2011, pentru a vedea în ce măsură textul vechi a răspuns nevoilor concrete ale justițiabililor și cât de bun este răspunsul noului cod.

Lector dr. Alina Oprea a susținut comunicarea *La réserve successorale en droit international privé*, în care a încercat să vadă în ce măsură dispozițiile referitoare la rezervă din noul cod corespund tendințelor europene în materie. Mai apoi, s-a preocupat de chestiunea de a ști dacă rezerva poate fi considerată o problemă de ordine publică, astfel încât să nu fie atinsă de reglementările conflictuale. Obiectivul final a fost de a evalua perspectiva ca, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, dispozițiile legislației noastre interne asupra rezervei să fie lezate de legislația unificatoare europeană.

Ambele materiale au fost publicate. Primul în în Revista de științe juridice nr. 1/2013, pp. 60-67, cel de-al doilea a apărut sub titlul *Excepția de ordine publică în dreptul internațional privat și rezerva succesorală*, în Studia-Iurisprudentia 4/2013 (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/582>).

III. Lunile 16-24 (ianuarie-septembrie **2013**) ale proiectului ar fi fost, conform programării inițiale, lunile de tragere a concluziilor și de finalizare a proiectului de cercetare. Datorită constrângerilor bugetare impuse de la nivel guvernamental, am făcut cerere de realocare parțială a fondurilor pentru anul viitor, astfel încât proiectul se va finaliza abia în septembrie 2014.

Ca urmare, activitatea s-a desfășurat pentru aducerea la îndeplinire a următoarelor obiective:

- achizițiile necesare documentării (A);
- gestionarea sarcinilor de cercetare ale membrilor echipei, pentru atingerea Obiectivului nr. 3 (parțial, datorită restructurării calendarului de derulare, așa cum s-a indicat mai sus) din planul de cercetare propus (B);
- diseminarea rezultatelor cercetării (C).

(A) Pentru documentare, s-au refăcut abonamente la revistele franceze *La semaine juridique – edition Notarielle et immobilière* și *Droit de la famille*, la revista italiană *Famiglia e diritto*, respectiv la baza de date franceză *Lextenso*. Am renunțat la revista elvețiană *Revue de droit privé et fiscal du patrimoine*, al cărei conținut nu a fost suficient de relevant pentru latura comparativă a cercetării pe care o întreprindem.

Am achiziționat un număr semnificativ de cărți din țară și străinătate. Consecutiv scurgerii unui an și trei luni de la intrarea în vigoare a noului cod civil, în literatura juridică română au început să apară lucrări ce ating, mai mult sau mai puțin, tema noastră. În reuniunea de lucru din data de 5 martie 2013, membrii proiectului de cercetare (după ce am examinat în săptămâna precedentă noile apariții, fiecare în mod individual pe domeniul său de competență) am ajuns la concluzia că aceste publicații au urmărit în general explicații de prim contact cu textele noului cod, fără a intra în prea multe amănunte contextuale sau comparative. Două concluzii au fost formulate:

1) obiectivele inter- și transdisciplinare ce ni le-am propus în 2011 rămân intacte în interesul pe care îl prezintă;

2) achiziționarea de carte de specialitate din țările care au influențat textele incidente din codul civil român ne-a apărut ca o prioritate.

Membrii proiectului de cercetare au ajuns astfel la concluzia că înțelegerea teoretică și aplicarea practică corectă a textelor din noul cod este decisiv condiționată de studierea originilor acestora, aflate în principal în Franța, Italia și Québec. La sugestia d-nei. prof. Florian și a d-lui. prof. Vasilescu, am decis ca banii destinați inițial pentru stagii de cercetare în străinătate să fie alocați pentru achiziționarea de cărți. În condiții de restricții bugetare ca cele pe care le-am suportat în acest an, am decis că este mai avantajos financiar să cheltuim pe baze de date, reviste și cărți, putând ajunge astfel mai economic la aceleași

rezultate cu cele ce s-ar obține prin deplasări. A rămas ca doar una dintre deplasările de studiu să mai fie efectuată de către directorul de grant în prima parte a anului 2014.

(A^{bis})Gestionarea paginii internet a proiectului se intenționa la început a fi dată în sarcina studentului masterand prevăzut la poziția liberă din proiect. Având în vedere că până în august 2012 nu găsisem încă o persoană corespunzătoare ca aptitudini și preocupări în acest scop, directorul de proiect a continuat să se ocupe de aceasta. La sfârșitul lunii menționate, pagina a fost mutată pe o nouă adresă: http://dreptroman.ro/?page_id=632. Aici pot fi vizualizate public, în acces liber și ordonate pe categorii și cronologic toate activitățile desfășurate/viitoare. În anul 2013, membrii proiectului am constatat că directorul de proiect se achită corespunzător de această sarcină, astfel că gestionarea paginii a rămas definitiv în grija acestuia. Masterandul care a fost angajat pe șase luni în luna octombrie 2012 a fost lăsat să se ocupe de munca de culegere a datelor și de propria contribuție la cercetare.

(B) Gestionarea sarcinilor de cercetare ale membrilor echipei a vizat două aspecte.

B.1. Pe de o parte, masterandul Irina Bardoczi a efectuat în perioada noiembrie-decembrie 2012 muncă de documentare având ca scop contabilizarea literaturii și jurisprudenței relevante pe problema poziției soțului supraviețuitor în dreptul familiei și cel succesoral până la intrarea în vigoare a vechiului cod civil român, inclusiv regimul instituit de acesta. Începând din ianuarie 2013, a trecut la valorificarea acestor date prin elaborarea unui studiu.

B.2. Pe de altă parte, ceilalți membri ai echipei s-au concentrat pe atingerea Obiectivului 3 de cercetare: care este sensul actual al noțiunii de familie? S-a căutat să fie identificate definiția, componența și configurația raporturilor personale din cadrul acesteia. Răspunsurile obținute au servit la identificarea consecințelor pecuniare susceptibile a se produce, pentru a obține rezultate ce să permită o analiză critică, făcută în cunoștință de cauză, a soluțiilor promovate de Noul Cod civil. Ca urmare, au fost vizate, în funcție de specialitatea fiecărui membru al echipei:

- identificarea problematicii actuale a raporturilor personale în cadrul familiei
- compararea evoluției regimurilor matrimoniale;
- analiza comparativă a regulilor devoluțiunii legale;
- studierea reglementărilor europene și de drept internațional privat și a impactului acestora.

Toate aceste identificări, comparații și analize s-au făcut prin studierea în permanentă paralelă a textelor de lege și a aplicării lor practice.

În această direcție, cercetările întreprinse și consultările avute în perioada noiembrie 2012 - martie 2013 de directorul de proiect cu reprezentanții Uniunii Naționale a Notarilor Publici din România au vizat o colaborare de dublă utilitate: directorul de proiect a fost mandatat de echipa de cercetare să comunice notariatului rezultatele care se prefigurează din cercetarea întreprinsă, în timp ce reprezentanții notarilor publici au fost invitați să-și exprime părerea în privința incidenței lor explicative (pentru textele noului cod) și a celei practice (pentru aplicarea concretă a acestor texte). Am anunțat cu această ocazie intenția echipei de a disemina rezultatele obținute în urma atingerii punctelor din Obiectivul 3 prin organizarea unui colocviu internațional cu tema „Le droit patrimonial de la famille – actualité et perspectives”, precum și a unei zile de formare profesională pentru practicieni, pe tema „Drept patrimonial al familiei”, în colaborare cu UNNPR – ambele la Cluj-Napoca. Conducerea UNNPR a apreciat însă calitatea și interesul pentru notarii publici a rezultatelor prezentate cu ocazia discuțiilor anterior menționate, astfel că a sugerat organizarea unei singure manifestări de mare amploare la București, în loc de două separate în provincie. Ei și-au exprimat astfel dorința de a avea un colocviu internațional cu participarea în principal a notarilor publici din toată țara și cu invitarea tuturor celorlalte profesii juridice interesate, pentru care s-au oferit să pună la dispoziție cu titlu gratuit: un amfiteatru corespunzător din dotarea UNNPR, traducerea simultană (fr-ro și ro-fr), cheltuielile de cazare ale tuturor vorbitorilor, cele de deplasare de la hotel la sala de conferințe și cele legate de pauzele de cafea, respectiv de masa de prânz. Prezentând această propunere membrilor echipei, s-a aprobat unanim renunțarea la cele două manifestări separate inițial proiectate, constatându-se că o manifestare de asemenea amploare desfășurată în capitală va reuni și chiar va depăși obiectivele inițiale de diseminare.

(C) Diseminarea rezultatelor cercetării s-a făcut pe mai multe căi.

C.1. participări la conferințe.

Directorul de proiect a participat pe data de 29 martie 2013 la Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de cercetări juridice „Acad. Andrei Rădulescu” din cadrul Academiei Române, având ca temă generală „Continuitate și discontinuitate în dreptul român” (http://www.icj.ro/Program_29_Martie.pdf). Cu această ocazie, a prezentat comunicarea „Drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor, o soluție de continuitate?” Am arătat cum codul civil din 1864 absorbise în conținutul său dispozițiile decretului-lege nr. 319/1944 referitor la drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor. Se renunța astfel la dispozițiile de inspirație franceză din cod, care am încercat să demonstrăm că erau contrarii tradițiilor noastre juridice – reflectate în vechiul drept românesc cutumiar și scris. Comunicarea noastră a evidențiat că există o continuitate de soluție între cea a vechiului nostru drept și cea din 1944, respectiv 2011, preluate ultimele două din codul civil german. Dar este vorba de o

continuitate de rădăcină romanică, deoarece vechiul drept românesc nu avea nimic de a face în materie cu dreptul german înainte de 1 decembrie 1865.

În zilele de 19-20 aprilie 2013, directorul de proiect a organizat – în colaborare cu Uniunea Națională a Notarilor Publici din România, Camera Notarilor Publici București și Facultățile de Drept din Cluj-Napoca și București – colocviul internațional bilingv româno-francez „Relevanța evoluției noțiunii de familie asupra ordinii succesorală legală / Les changements de la notion de famille et leur influence sur l'ordre successoral légal”. Comunicările au fost înaintate de specialiști în dreptul familiei, regimuri matrimoniale și succesiuni: membri ai echipei de cercetare (Mircea Bob, Paul Vasilescu, Emese Florian, Alina Oprea), cadre didactice universitare din țară (Cristina Nicolescu) și din străinătate (Michel Grimaldi – Franța, Brigitte Lefebvre – Québec, Jean-Louis Renchon – Belgia, Veaceslav Pînzari – Republica Moldova, Clautaire Agossou – Benin, Maturin Petsoko – Camerun), notari din țară (Doina Dunca – UNNPR) și din străinătate (Pierre Becqué - Franța), avocați (Veronica Dobozi – București). Participanții au fost în număr de 290, dintre care majoritatea au fost notari de la toate camerele din țară. Au mai participat consilieri de la Direcția Acte Normative a Ministerului Justiției, avocați, judecători, mediatori, auditori de justiție și studenți masteranzi. Membrii echipei și ceilalți vorbitori invitați s-au străduit să evalueze potențialitățile textelor din noul cod civil român, pornind pe cât posibil de la exemple concrete pe care practica notarială le-a oferit deja, într-un an și jumătate de la intrarea în vigoare. În consecință, s-a urmărit să se tragă concluzii asupra adecvării respectivelor texte la realitățile societății cărora îi sunt destinate. Intervențiile vorbitorilor și interpelările din sală au scos în evidență problematica legislativă și jurisprudențială actuală, ținând cont de reformele recente din România dar și din alte țări: reformele succesorală franceze din 2001 și 2006, cele suferite de modelul din Québec după intrarea sa în vigoare în 1994. Experiența belgiană a fost utilă pentru că a arătat cum în Belgia, unde este în vigoare *ad litteram* codul civil francez, particularismele locale au condus uneori la soluții jurisprudențiale diferite de cele din Franța. Profesorul din Moldova a prezentat dificultățile sesizate în cei zece ani de aplicare a codului lor civil, în timp ce invitații de pe continentul african au demonstrat cum o societate așezată pe baze uneori diferite poate ajunge la soluții interesante și pentru europeni. Concluzia generală care s-a desprins din lucrări a fost că noțiunea de familie se află într-o perioadă activă de tranziție. Familia monoparentală și cuplurile necăsătorite în care procrearea nu mai este un obiectiv obligatoriu constituie actualitatea care reformulează treptat și conceptul juridic de familie, pentru a-și revărsa apoi influența în domeniul moștenirii legale: consolidarea poziției succesorală a partenerului (soț sau nu), în dauna rudelor de sânge. Uniunea Națională a Notarilor Publici din România a apreciat pozitiv lucrările colocviului și a solicitat și publicarea în limba română, în format tipărit pentru uzul notarilor, a acestora. Ca urmare, s-a convenit cu conducerea Uniunii ca din banii proiectului să se achiziționeze 500 de exemplare pentru diseminare

gratuită controlată de membrii echipei de cercetare, restul de 2500 de exemplare urmând să fie tipărite pe cheltuiala Uniunii și să fie distribuite gratuit tuturor notarilor publici din România.

În data de 9 octombrie 2013, directorul de proiect a participat la conferința națională „Noul Cod civil român la doi ani de la intrarea în vigoare. Probleme teoretice și practice”, organizată la București, de către Institutul de cercetări juridice „Acad. Andrei Rădulescu” din cadrul Academiei Române (http://www.icj.ro/Invitatie_Program_9oct.2013.pdf). Am prezentat comunicarea „Ce se întâmplă dacă succesorul nu acceptă nici nu renunță?”. Tema a fost ocazionată de la realitatea frecventă în practica notarială a planificărilor opțiunii succesoriale prin înțelegere între soția supraviețuitoare și descendenții defunctului, în scopul de a direcționa moștenirea către văduvă, dar blocând concomitent accesul claselor de succesori subsecvente. Problema este spinoasă, pentru că implică și chestiuni din alt domeniu decât cel strict cercetat în proiect: opțiunea succesorală. Reglementarea ultimei a ieșit ezitantă din dezbaterea legislativă, ceea ce a născut o importantă controversă în practică și în literatura de specialitate. Am arătat în esență cum textele din noul cod civil român, datorită controverselor purtate pe marginea formulărilor în perioada 2008-2011 între membrii Comisiei de redactare și UNNPR, au ajuns să fie exact în stadiul de relativă incertitudine în care se aflau pe data de 1 decembrie 1865. Tocmai de aceea, am ținut să diseminăm rezultatul cercetării prin publicarea în limbile română, franceză și engleză, după ce am susținut-o oral și la conferința internațională *Le nouveau code civil roumain – vu de l'intérieur, vu de l'extérieur*, organizată de Association „Henri Capitant” des amis de la culture juridique française – Roumanie și de Facultatea de Drept a Universității București (23-25 octombrie 2013).

C.2. Publicații.

Munca depusă de studentul masterand s-a concretizat în studiul apărut în luna martie 2013 în revista BDI *Studia-Iurisprudentia*: „Marchează codul civil din 1864 o evoluție în materia drepturilor succesoriale *ab intestato* ale soțului supraviețuitor?” (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/530>). Autoarea a analizat drepturile succesoriale *ab intestato* ale soțului supraviețuitor începând de la jumătatea secolului al XVIII-lea și până la jumătatea secolului trecut. A avut în vedere legiurile românești aplicabile în Muntenia și în Moldova, până la Codul civil din 1864. Ținând cont de situația juridică specială creată după Unirea din 1918, d-ra. Bardoczi a analizat și reglementările ce au funcționat până la extinderea codului civil în provinciile istorice românești unite cu Vechiul Regat. Încercând să tragă o concluzie de ansamblu, a crezut necesar să identifice principiile care au animat elaborarea acestor reguli și modul cum ele au fost receptate în practica judecătorească. În felul acesta, a căutat să determine calitatea dispozițiilor în materie ale codului din 1864, eficiența lor concretă, precum și tendințele legislative. În final, a încercat să determine în ce măsură reforma adusă prin Decretul-lege nr. 319/1944 a răspuns realităților din societatea românească a mijlocului de secol XX.

Comunicarea susținută de directorul de proiect la Academie s-a concretizat în studiul apărut în volumul pe suport electronic (CD) al Sesiunii: *Drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor, o soluție de continuitate?*, în *Continuitate și discontinuitate în dreptul român*, volumul colectiv al Sesiunii anuale de comunicări științifice a Institutului de cercetări juridice "Acad. Andrei Rădulescu" din cadrul Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2013, ISBN CD 978-606-673-091-4, p. 86-96.

Lucrările colocviului din zilele de 19-20 aprilie au fost publicate în limba franceză în nr. 2/2013 al revistei Studia (<http://studia.law.ubbcluj.ro/articole/2013>) și în limba română în volumul coordonat de directorul de proiect: *Evoluția noțiunii de familie și influența acesteia asupra ordinii succesoriale legale*, volum colectiv conținând lucrările colocviului internațional bilingv (franco-român), București, 19-20 aprilie 2013, Ed. Monitorul oficial, București, 2013, 304 p.

Comunicarea prezentată de directorul de proiect pe data de 9 octombrie, cu ocazia aniversării la Academia Română a doi ani de cod civil, a apărut în limba engleză în volumul reuniunii: „What happens if a successor neither accepts nor renounces? The former Romanian Civil code reloaded”, în «National Conference "The New Romanian Civil Code, two years after its entry into force. Theoretical and practical problems», October, 9, 2013, Bucharest (Romania)”, volum electronic indexat ISI, ISBN 978-88-7587-687-6, Medimond S.r.l. - Monduzzi Editore International Proceedings Division - Bologna, 2014, pp. 83-88; <http://www.medimond.com/proceedings/detail.asp?id=20131009>.

De asemenea, studiul elaborat de către profesorul Ioan Chirilă, membru al echipei de cercetare, cu titlul „*The struggle for recognition or the victorious slave (Incursion in the sphere of legal and theological definition of the family)*”, a apărut în *Journal for the Study of Religions and Ideologies* nr. 13 (37) 2014”, revista cotate ISI. Autorul arată că adoptarea codurilor a generat o dezbatere asupra modului de utilizare în acestea a noțiunii de familie. Aceasta s-ar afla astăzi într-o perioadă de declin, datorită mutațiilor profunde de ordin socio-economic, care au cauzat o serie de procese acutizate recent: individualismul, divorțurile, abandonarea perspectivei de căsătorire, creșterea numărului de avorturi, degradarea condiției copiilor și adolescenților. Se constată că, în pofida acestor fenomene, noile coduri păstrează conceptele tradiționale. Tot astfel, răspândirea NRT, a inseminării, a mamelor surogat, a cererilor de drepturi din partea homosexualilor și lupta pentru conștientizarea acestora au contribuit și ele la turnura socio-culturală în discuție. Autorul a folosit în studio conceptul de familie în sensul său classic, câtă vreme orice altă semnificație rămâne într-o arie din care este exclusă posibilitatea de procreere. Pledează astfel pentru reconstrucția familiei.

Aceste ultime două materiale vin să satisfacă obiectivul care ni-l stabilisem de la început, de a publica în doi ani două articole cotate ISI.

IV. Anul 2014 a fost destinat, conform Planului de realizare a proiectului pentru anii 2014-2015, atingerii următoarelor obiective:

- efectuarea unui stagiu de documentare în străinătate (A);
- achiziționarea de cărți și continuarea abonamentului la revistele de specialitate și baza de date internaționale (B);
- întreținerea și actualizarea paginii de internet a proiectului (C);
- diseminarea rezultatelor cercetării (D)
- documentarea în vederea elaborării unui curs de drept notarial (E).

(A) Stagiul de documentare în străinătate

A fost efectuat de directorul de proiect, conf.dr. Mircea Dan BOB, în perioada 7-23 februarie, la Universitatea Paris II „Panthéon-Assas”. Documentarea s-a realizat la Sala de drept privat a Facultății de drept din cadrul numitei universități, sub îndrumarea și cu colaborarea d-lui. profesor Michel Grimaldi, directorul Sălii și al masterului de Drept notarial.

Am avut astfel acces la cărți, reviste și baze de date extensive, care ne-au ajutat în completarea datelor comparative necesare temei proiectului nostru. Rădăcina comună franceză, existentă în vechiul nostru cod civil, nu mai este unica inspirație pentru noul cod civil român. În materia drepturilor soțului supraviețuitor, legiuitorul român s-a depărtat încă din 1944 (prin DL nr. 319) de tradiția legislativă a împrumutului francez, preluând texte inspirate de codul civil german din 1900 și justificate de soluțiile existente în vechiul drept românesc (cel dinainte de 1865). Dar componența claselor de moștenitori a rămas neschimbată și francezii au introdus începând din 1 iulie 2002 o reformă similară principial, completată în decembrie 2006: creșterea rolului soțului supraviețuitor în devoluțiunea succesorală legală. Compararea experiențelor fundamental similare, divergente parțial în perioada 10 iunie 1944 – 1 iulie 2002 și apoi revenite pe același făgaș, ne-a apărut ca benefică și totodată necesară pentru efortul nostru de a evalua calitatea soluțiilor legale din noul cod civil român față de configurația sociologică actuală a familiei.

(B) Baza materială de documentare

Am urmărit asigurarea continuității în documentare, prin reînnoirea abonamentelor la revistele franceze și italiene abonate și în anii anteriori, respectiv la baza de date Lextenso, de a cărei utilitate ne-am bucurat și în anii precedenți.

(C) Pagina internet http://dreptroman.ro/?page_id=632 a continuat să fie întreținută și actualizată de directorul de proiect, ca și în anii anteriori.

(D) diseminarea rezultatelor cercetării s-a realizat pe mai multe direcții:

1) Anul trecut, raportasem în curs de apariție trei materiale.

a) primul este o carte, mai precis volumul conținând lucrările colocviului internațional bilingv româno-francez „Relevanța evoluției noțiunii de familie asupra ordinii succesoriale legale / Les changements de la notion de famille et leur influence sur l'ordre successoral légal” (19-20 aprilie 2013, București). Varianta franceză fusese publicată încă din 15 iunie 2013 în revista *Studia Iurisprudentia*, rămânând ca materialele să fie traduse în limba română și publicate și acestea. Munca în acest sens a fost finalizată ulterior raportării noastre din toamna anului 2013, mai precis în luna decembrie a aceluiași an: „Evoluția noțiunii de familie și influența acesteia asupra ordinii succesoriale legale– Lucrările colocviului internațional desfășurat la București, 19-20 aprilie 2013”,(coord. Mircea Dan BOB), Ed. Monitorul oficial, București, 304 pp.

b) cel de-al doilea material este comunicarea susținută de directorul de proiect pe data de 9 octombrie 2013, în cadrul conferinței naționale „Noul Cod civil român la doi ani de la intrarea în vigoare. Probleme teoretice și practice”, organizată la București, de către Institutul de cercetări juridice „Acad. Andrei Rădulescu” din cadrul Academiei Române. Tema a fost „Ce se întâmplă dacă succesorul nu acceptă nici nu renunță?” Pentru vizibilitatea cercetării, cele mai bune comunicări prezentate la reuniunea de mai sus au fost solicitate pentru publicare în traducere engleză. Printre acestea s-a regăsit și a noastră, apărută în limba engleză în anul 2014 – așa cum am arătat în secțiunea aferentă anului trecut.

c) studiul cu titlul „The Struggle for Recognition or the Victorious Slave (Incursion into the Sphere of Legal and Theological Definition of the Family)”, elaborat de către profesorul Ioan Chirilă, membru al echipei de cercetare, a apărut volumul 13 nr. 37 (2014) în revista cotate ISI „Journal for the Study of Religions and Ideologies” (<http://jsri.ro/ojs/index.php/jsri/article/view/726>).

2) În altă direcție, directorul de proiect a participat în perioada 17-18 noiembrie 2014 la *Conferința internațională biennială a Facultății de Drept și Științe Administrative din Timișoara*, la secțiunea VII *Comparative law*, având tema *Comparison in Humanities. The stakes of interdisciplinarity*, cu comunicarea *Influences of stoic philosophy on classical Roman law*. Prezentarea va contribui la partea istorică de fundamentare a cercetării noastre, concentrându-se asupra temeiurilor filosofice și modului de apariție a instituției rezervei succesoriale, instrument de solidaritate familială în codul nostru civil. Am evidențiat ponderea conceptelor filosofiei stoice asupra parcursului legislativ ce a dus la elaborarea legii *Falcidia* (anul 40 a.Chr.), prima reglementare a rezervei succesoriale în spațiul european și sursă de inspirație pentru vechiul drept românesc cutumiar și scris. Contribuția sa a fost ulterior publicată în limba

română în volumul conferinței: „Influențe ale filosofiei stoice asupra dreptului roman clasic”, în Raluca Bercea (coord.), „Comparația în științele sociale. Mizele interdisciplinarității”, Universul Juridic, București 2016, pp. 133-147.

3) în data de 21.X.2014, a avut loc în sala P6 a Facultății de Drept din cadrul UBB Cluj-Napoca, colocviul cu participarea profesorilor și studenților, pe care îl preconizasem încă din startul cercetării. Acesta a fost coorganizat cu Asociația „Henri Capitant” a prietenilor culturii juridice franceze și, beneficiind în principal de participarea studenților de la masterul francofon „Droit privé comparé”, s-a desfășurat exclusiv în limba franceză. Tema de dezbatere a fost *Le conjoint survivant et la famille*. Publicitatea manifestării a fost asigurată și prin publicarea pe situl internațional al Asociației Capitant: <http://www.capitant.ro/agenda/2014.html>.

(E) În fine, directorul de proiect a terminat de strâns toată documentația necesară elaborării cursului de Drept notarial, care este actualmente în lucru.

V. Anul 2015 a fost destinat atingerii următoarelor obiective:

- achiziționarea de cărți și continuarea abonamentului la revistele de specialitate și baza de date internaționale (A);
- întreținerea și actualizarea paginii de internet a proiectului (B);
- diseminarea rezultatelor cercetării (C);
- continuarea lucrului la elaborarea volumului concluziv (D).

(A) Baza materială de documentare

Am urmărit asigurarea continuității în documentare, prin reînnoirea abonamentelor la revistele franceze și italiene abonate și în anii anteriori, respectiv la baza de date Lextenso, de a cărei utilitate ne-am bucurat și în anii precedenți.

(B) Pagina internet http://dreptroman.ro/?page_id=632 a continuat să fie întreținută și actualizată de directorul de proiect, ca și în anii anteriori.

(C) Diseminarea rezultatelor cercetării

1) Directorul de proiect a organizat și a participat la colocviul național "Creditori vs. debitori - perspectiva Hexagonului", desfășurat la Cluj-Napoca, în ziua de 14 aprilie 2015. Manifestarea a fost găzduită de Facultatea de Drept a UBB Cluj-Napoca și inițiată de grupul român al Asociației Henri Capitant a prietenilor culturii juridice franceze. Directorul de proiect a prezentat comunicarea "Creditori

vs. debitori, avatarurile romane ale creditării", rezultat al cercetărilor făcând parte din capitolul de istoric al volumului conclusiv al proiectului de cercetare. Prezentarea a evidențiat caracterul de familie al afacerilor în societatea romană, unde absența conceptului de persoana juridică a structurat activitățile de creditare, de generare și procurare a capitalului, în cadrul structurii relațiilor de autoritate și clientelare ale grupului familial. Comunicarea a și fost publicată în volumul colectiv al manifestării: „Creditori vs. debitori – avatarurile romane ale creditării”, în „Creditori vs. debitori – perspectiva Hexagonului”, Cluj-Napoca, 24 aprilie 2015, Universul juridic, București, 2015, pp. 11-23

2) Directorul de proiect a participat la Simpozionul internațional notarial cu tema "Notarul și familia", organizat de Camera notarilor publici Timișoara, unde a prezentat comunicarea cu tema "Probleme legate de clauza de preciput în dreptul civil român". Art. 333 din noul nostru cod civil a încercat, prin împrumut legislativ francez, să vină în întâmpinarea dorinței soților de a se conforta patrimonial (unilateral sau reciproc) prin extragerea unor bunuri din masa succesorală și direcționarea lor exclusivă în cadrul cuplului. Problema este că textul francez a suscitat controverse la el acasă iar împrumutul românesc a deviat oricum de la model prin supunerea la reducere a clauzei de preciput. Analiza noastră a încercat să dea un răspuns practic notarilor în încercarea de a califica juridic clauza și a găsi o rezolvare practică a problemelor de calcul ce apar la dezbateră succesiunii unui soț autor al unei clauze de preciput.

Planul pe anul 2015 a fost chiar depășit prin publicarea comunicării susținute la colocviul de la Cluj-Napoca.

(D) continuarea lucrului la elaborarea volumului conclusiv al proiectului de cercetare, programat pentru apariție în anul 2016. Directorul de proiect a continuat punerea cap la cap a rezultatelor obținute în cercetare și integrarea lor în lucrarea ce va constitui volumul conclusiv al cercetării. Concomitent, rezultatele obținute în proiect i-au permis să lucreze în continuare la elaborarea unui curs de drept notarial, pe care a inițiat-o încă din anul trecut.

VI. Anul 2016 a fost destinat atingerii următoarelor obiective:

- efectuarea unui stagiu de documentare în străinătate (A);
- achiziționarea de cărți și continuarea abonamentului la revistele de specialitate și baza de date internaționale (B);
- întreținerea și actualizarea paginii de internet a proiectului (C);
- continuarea elaborării cursului de drept notarial;
- finalizarea volumului colectiv conclusiv (E).

(A) Stagiul de documentare în străinătate

A fost efectuat de directorul de proiect, conf.dr. Mircea Dan BOB, în perioada 17-26 martie, la Universitatea Paris II „Panthéon-Assas”. Documentarea s-a realizat în parte la Sala de drept privat a Facultății de drept din cadrul numitei universități, sub îndrumarea și cu colaborarea d-lui. profesor Michel Grimaldi, directorul Sălii și al masterului de Drept notarial. Fiind în faza finală a cercetării, am avut două direcții de acțiune: umplerea eventualelor goluri/neclarități rămase după stagiile anterioare și studierea exclusiv a cercetărilor (articole, studii) fundamentale pe tema de interes a proiectului. O mare parte a documentării a fost efectuată în Biblioteca Cité Internationale Universitaire de Paris, unde am căutat reviste și baze de date de profil istoric și politic pe tema evoluției familiei.

(B) Baza materială de documentare

Am urmărit asigurarea continuității în documentare, prin reînnoirea abonamentelor la revistele franceze și italiene abonate și în anii anteriori, respectiv la baza de date Lextenso, de a cărei utilitate ne-am bucurat și în anii precedenți.

(C) Pagina internet http://dreptroman.ro/?page_id=632 a continuat să fie întreținută și actualizată de directorul de proiect, ca și în anii anteriori.

(D) Publicarea unui curs de drept notarial nu intra în obiectivele proiectului de cercetare. Aceasta s-a ivit din intenția noastră de a valorifica materialul practic găsit în cercetările întreprinse în Arhiva CNP București și a experienței dobândite în interacțiunea cu notarii publici, cu ocazia cursurilor predate de directorul de proiect la Institutul Notarial Român, asimpozioanelor profesionale etc. Lucrarea este în lucru, estimându-i apariția pentru toamna anului 2017.

(E) Volumul conclusiv colectiv a apărut în luna noiembrie la Editura Universul juridic, sub titlul „Familie și moștenire în România”.

CONCLUZII SINTETICE

Ne uităm la reforma succesiunii legale întreprinse de Iustinian în sec. VI și constatăm că acesta a dat consacrare deplină cogațiunii (rudenia de sânge) ca fundament al devoluțiunii *ab intestato*. Prioritatea vocațiilor a ordonat-o în funcție de apropierea față de *decuius*, într-o ordine în care – comparând *Novellae* 118 și 127 cu textele noului cod – nu putem identifica deosebiri fundamentale.

Situația succesorală derizorie a soțului supraviețuitor fusese corectată prin *Novellae* 53 și 117, reglementând uzufructul văduvei sărace. Soluția exista în pravilele vechiului drept românesc, de unde a trecut în codul nostru civil pentru intervalul 1865-1944, după care a fost înlocuită cu rezolvările mai echitabile cerute de evoluția vremurilor.

Această uimitoare similitudine peste timp arată încă o dată stabilitatea deosebită a moștenirilor în comparație cu alte ramuri ale dreptului privat. Valoarea literaturii clasice grecești și latine rezidă în maniera universală în care au reușit să surprindă omul. În mod similar, un domeniu atât de intim legat de viața privată a individului uman în general precum sunt succesiunile nu poate suferi mutații fundamentale, iar schema de baza a devoluțiunii nu poate fi esențial diferită decât prin contrazicerea tendințelor elementare ale oricăruia dintre noi. Perenitatea constatată explică de ce unificarea europeană este cea mai puțin avansată în acest domeniu, unde mișcările actuale de la Bruxelles – deși extrem de active în ultimii ani – nu trec dincolo de armonizarea regulilor de procedură și a celor de drept internațional privat.

Întrebarea fundamentală care a inițiat cercetarea noastră era: **dă seamă Noul Cod civil de evoluția noțiunii de familie în maniera în care reglementează moștenirea legală?**

Orice reformă implică, fără îndoială, un elan distructiv destinat a marca diferența față de trecut și a etala noul promis. În ceea ce privește noul cod civil român lucrurile s-au petrecut altfel. Cu titlu general, **noua lege a reluat vechile soluții, reunind în același dispozitiv legal civilul și comercialul, efectul creat fiind acela de cumulul deschis de idei, norme, instituții. Adăugirea prevalează asupra efectului purificator, vechiul câștigând o victorie cel puțin substanțială. Aceasta nu vrea să zică că respectivul cod civil nu ar avea noutăți legislative, ci doar că reforma s-a făcut cu blândețe, fără a angrena o mare revoluție, o ruptură importantă față de vechi fiind astfel evitată¹¹.**

De ce s-a ajuns la această situație? Pentru că reforma codificării civile a fost o operă de doctrină, rezultat al experienței de ordin exclusiv juridic al unor experți ce și-au pus la bătaie numai orizontul lor teoretic și practic de strictă specialitate. Implicațiile sociologice, religioase și cele prospective de politică familială nu au jucat decât cel mult un rol indirect în elaborarea textelor, în măsura în care erau implicit distilate în experiența juridică a membrilor comisiei de redactare.

Am constatat pe parcursul cercetării că transplantul juridic francez din sec. XIX (în materia drepturilor succesoriale ale soților) nu a fost unul adaptat realităților și expectativelor patrimoniale ale structurii familiale românești specifice sec. XIX și începutului de sec. XX. În plus, a călcat în picioare atât tradiția cutumiară cât și cea de drept scris (ambele multisekulare) a situației familiale și succesoriale în rang privilegiat a soțului supraviețuitor. Reforma drepturilor sale de moștenire a fost ardentă și pentru că

---

¹¹ P. Vasilescu, *Tradiția irosită: regimurile matrimoniale din vechiul cod civil*, SUBBiur (58) 2012, 4 online <http://studia.law.ubbcluj.ro/articol/525>.

regimul matrimonial legal sub vechiul cod era cel dotal (separație de bunuri convențională); încetarea acestuia prin decesul unui soț care – din nepricepere sau din viclenie – epuizase pe durata mariajului fondul dotal, o lăsa pe soția supraviețuitoare într-o situație financiară deloc roză.

Cu toate acestea, reforma în discuție a avut nevoie de opt decenii pentru a fi înfăptuită. Durata mare de timp poate sugera că răul produs aici de codul lui Cuza nu ar fi fost de fapt chiar atât de mare: dacă decizia legislativă luată de comisia sa a fost chiar atât de neavenită precum susținem, de ce abia în 1944 s-a revenit la soluția tradițională a vechiului drept românesc, în care văduva juca un rol central? Și de ce la ora reformării nu a fost invocată această tradiție în locul textelor codului civil german – care au fost sursa de inspirație a reformei drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor?

Răspunsul îl vedem pe două planuri.

Primul plan este unul de ordin mai degrabă istoric. Soluția destructivă de tradiție juridică și ignoranță de realități practice a codului civil era consecința normală a clivajului din societatea românească a epocii. Ultima era divizată concret într-o minoritate cultivată, care trăia în admirația rezultatelor obținute de cea mai avansată civilizație a momentului și o majoritate absolută rurală (și nu exclusiv țărănească) care s-a eschivat pur și simplu decenii la rând de aplicarea codului-formă fără fond adoptat în 1865. La acestea s-a adăugat lentoarea procesului legislativ parlamentar. Cauzele acestei viteze reduse de reacție le identificăm în interesele și prejudecățile personale ale parlamentarilor. Punerea semnului de egalitate între copiii legitimi și cei nelegitimi este un gest de curaj pentru un *pater familias*: așa ceva îl confruntă automat cu reacția familiei legitime, într-o societate de sfârșit de sec. XIX și început de sec. XX încă prea puțin deschisă la asemenea derapaje. Prejudecățile sexiste aveau, pe de altă parte, suficientă pondere pentru a nu privi cu mare favoare emanciparea juridică a femeii.

Al doilea plan este unul de ordin juridic. Tradiția vechiului nostru drept a fost invocată de toți autorii care au cerut revizuirea textelor codului în materie de drepturi ale soțului supraviețuitor. Dar trecerea timpului face ca orice soluție abandonată într-un anumit moment să pălească în conștiința justițiabililor: uitarea nu discriminează, indiferent cât de nejustificate vor fi fost circumstanțele abandonării. Contextul social și istoric în care funcționa se schimbă inevitabil. Alte circumstanțe, alte preocupări și alte abordări ale problemicii îi iau locul, astfel că recuperarea directă, ca atare, a acesteia devine imposibilă. Apariția preocupărilor de drept comparat și prestigiul (pe atunci) proaspăt adoptatului cod civil german l-a constituit într-o referință mai comodă și mai credibilă decât o referință paseistă. Venind mai aproape, aceasta (coroborată cu insuficienta preocupare pentru aprofundarea istorică a problemicii) ni se pare a fi și cauza percepției regimului comunității legale în onoranta dar nemeritata postură de exponent al tradiției românești în materie de regim matrimonial legal. De aici decurg și schimbările insignifiante operate din 1 octombrie 2011 în drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor: acestea nu mai sunt o problemă stringentă, căci lichidarea regimului matrimonial al comunității legale

(covârșitor utilizat în practică) dă din start o poziție patrimonială de *pole position* văduvei/văduvului în perspectiva partajului.

În viziunea noastră, noul cod mai poate fi criticat pe două paliere.

Pe de o parte, conținutul său dă seamă strict de realitățile consemnate ale dreptului patrimonial al familiei din România, fără a gândi prospectiv. Fac excepție de la acest mod de abordare reglementarea clauzei de preciput (art. 333 NCC) și introducerea fiduciei (art. 773-791 NCC). Ultimele două au fost introduse observând prevederile modelului francez și, respectiv, coroborând completarea adusă codului civil francez prin Legea nr. 2007-211 din 19 februarie 2007 cu reforma de inspirație nord-americană operată în 1994 în codul civil din Québec¹². Nu am inclus în enumerare regimurile matrimoniale, deoarece reintroducerea acestora era o cerință mai veche a societății românești.

Pe de altă parte, nu au fost luate în seamă realități izvorâte din descoperirile tehnico-științifice, care generează turnuri radicale în materia raporturilor de familie și a celor succesoriale. Exemplul cel mai bun este cel al metodelor moderne de procreare, analizat în capitolul anterior. Parcurgerea textelor codului civil actual referitoare la reproducerea umană asistată medical, filiație și moștenire, lasă spații nereglementate care creează în viața reală numeroase probleme. Acest aspect este dificil de înțeles în condițiile în care toate situațiile deja expuse în secțiunea amintită s-au ivit nu o dată, ci de nenumărate ori în jurisprudența altor state, a căror legislație a constituit baza actualului Cod civil. Ele există și în societatea românească, chiar dacă nu au ajuns întotdeauna să constituie jurisprudență.

În plus, Comisia a subordonat modul în care a reglementat realitățile dreptului patrimonial al familiei în discuție aici concepției politice a partidului ce se afla la guvernare la momentul respectiv. Membru al alianței partidelor creștin-democrate europene, acesta a impus o definiție moralizatoare în sens tradiționalist a familiei și nu și-a pus problema de a vedea familia altfel decât în prezentarea ei clasică¹³.

Sunt bune sau rele aceste două aspecte?

Legătura dintre politic și juridic a fost și este sursă de discuție în filosofia dreptului. Singurul lucru cert ni se pare a fi acela că influența concepțiilor politice ale celui aflat la guvernare la un moment dat asupra gesturilor sale legislative este o un aspect ce decurge dintr-o normalitate a activității normative.

---

¹² M. Nicolae, *Codex iurisi civilis* tomul I – *Noul Cod civil, ediție critică*, București 2012, pp. CXIX-CXXII.

¹³ Art. 259 alin. 1 NCC: „Căsătoria este uniunea liber consimțită între un bărbat și o femeie, încheiată în condițiile legii.”

Estimăm că probleme vor putea apărea în măsura în care valul european al relaxării concepției asupra familiei lovește și România. Iar acesta va fi numai elementul declanșator pentru afirmarea unor realități deja existente și consolidate în societatea românească. Le vom lua în ordine, începând cu tendințele sesizate în dreptul comparat (a) și ocupându-ne apoi de realitățile și tendințele interne (b).

(a) Pentru diseminarea rezultatelor proiectului, am organizat în aprilie 2013 un colocviu internațional găzduit de Uniunea națională a notarilor publici din România. Au participat teoreticieni și practicieni ai dreptului (notari și avocați) din Franța, Québec, Belgia și România, care au partajat fiecare experiența recentă asupra familiei și evoluțiunii legale.

În Québec¹⁴, încadrarea juridică a cuplurilor căsătorite și aceea a cuplurilor trăind în uniune de fapt diferă enorm. Curtea supremă a Canadei se pronunțase recent¹⁵ în sensul constituționalității regulilor Codului civil care încadrează aspectele patrimoniale (efectele căsătoriei, regimurile matrimoniale, obligația alimentară și vocația succesorală) ale vieții cuplurilor căsătorite și care nu se aplică soților de fapt. În felul acesta, 36% din cuplurile din Québec au continuat să evolueze într-un spațiu de non-drept¹⁶. Or, cuplurile sunt eterogene- dacă luăm în calcul familia nucleară, cuplul fără copii, a doua uniune, familia recompusă din care au rezultat sau nu copii comuni etc. Această realitate sociologică se reflectă atât în cazul cuplurilor trăind în uniune de fapt, cât și în cazul celor care sunt căsătoriți. *A priori*, este firesc să ne punem întrebări cu privire la coerența unui drept al familiei, care consideră necesar să propună norme (multe dintre ele imperative) persoanelor căsătorite și care lasă într-un evispațiu de non-drept mai bine de o treime din cuplurile din Québec, adică cei care trăiesc într-o uniune de fapt și care adesea formează o familie cu copii. Într-adevăr, 60% dintre copiii din provincia francofonă se nasc în afara căsătoriilor. Dacă, în acest context, ar putea părea normal unora să se extindă drepturile și asupra soților în fapt, nu ar trebui reconsiderată și încadrarea juridică a persoanelor căsătorite¹⁷? Nu ar trebui adaptate reglementările legale pentru a ține cont de eterogenitatea cuplurilor în loc de impunerea unui cadru rigid tuturor persoanelor care doresc să se căsătorească?

---

¹⁴ Redăm aici sintetic concluziile din B. Lefebvre, *Soțul supraviețuitor: creditor, moștenitor sau terț față de succesiune în dreptul din Québec*, în *Evoluția noțiunii de familie și influența acesteia asupra ordinii succesoriale legale*, M.D. Bob (coord.), București 2013, pp. 99-120.

¹⁵ *Québec (Procurorul general) c. A*, 2013 CSC 5. Această cauză este cunoscută sub numele fictiv de *Lola c. Éric*.

¹⁶ În 1981, 8% din cupluri trăiau în uniune de fapt în Québec. În această epocă, uniunea în fapt era adesea un preludiv la căsătorie. Acest procentaj trecea de la 19% în 1991, la 24% în 1996, 30% în 2001 și 36% în 2006. Este vorba despre un fenomen mult mai important în Québec decât în alte provincii canadiene. Într-adevăr, statisticile naționale susțin că 18% din cuplurile trăind în uniune de fapt în Canada, luând în calcul toate provinciile.

¹⁷ Pentru încadrarea raporturilor familiale, a se vedea: A. Roy [și] V. Lemay, *Le contrat conjugal : pour l'amour ou pour la guerre?*, Montréal 2009.

Se consideră că legiuitorul din Québec s-ar putea inspira din modelul *common law* al provinciilor canadiene și să asimileze uniunile în fapt căsătoriilor după un anumit interval de timp¹⁸. Dar atunci, trebuie asimilați soții în fapt cuplurilor căsătorite sub toate aspectele (obligația alimentară, partajul bunurilor familiale, vocația succesorală) sau doar pentru anumite aspecte? În plus, ce interval de timp ar fi de ales? Uniunea în fapt este la început pentru multe cupluri o simplă probă. În ipoteza extinderii regulilor, ar trebui atunci să se îngăduie cuplurilor aflate în uniune de fapt să se sustragă printr-un mecanism de *opting out*¹⁹?

Au fost propuse și alte căi de reflecție. Pentru profesorii Goubau, Otis și domnul Robitaille, principiul autonomiei de a alege al soților în fapt trebuie să cedeze în fața unui imperativ de protecție, cu scopul de a ține cont de interesul copilului. Aceștia au examinat anumite statistici care demonstrează, pe de o parte, precaritatea economică în care se află familiile monoparentale după o despărțire și, pe de altă parte, constatarea că în Québec copiii se nasc, în marea lor majoritate, din părinți trăind în uniune de fapt; apoi, au conchis că normele aplicabile soților în fapt trebuie să fie revăzute cu privire la copiii din sânul acestor familii. Cu acest scop, ei lansează ca pistă de reflexie faptul că „drepturile tradiționale legate de căsătorie vor putea în viitor, în numele interesului familiei, să depindă numai de prezența copiilor mai degrabă, decât de statutul matrimonial al părinților²⁰”. Astfel, în prezența copilului comun în îngrijire, regulile asupra patrimoniului familial, locuinței familiei, obligației alimentare vor putea fi activate.

Doamna Jarry propune în egală măsură limitarea intervenției legiuitorului cu privire la soții în fapt care au copii, dar sub un unghi mult mai restrâns. Ea este de părere că ar fi trebuit să se impună o obligație alimentară compensatorie între soții de fapt când au copii în comun și să se inspire din *Linii directoare facultative în materie de pensii alimentare pentru soți*²¹ în vederea stabilirii cuantumului. Această obligație alimentară ar fi „fundamental legată de o compensație pentru o contribuție inegală a soților în suportarea sarcinilor familiale impuse de educația copiilor.”²²

---

¹⁸ Alte nouă provincii *common law* recunoșteau toate obligațiile alimentare dintre soții în fapt după 2 sau 3 ani sau de când soții în fapt sunt părinții aceluiași copil. Patru dintre ele acordă partajul bunurilor familiale și o vocație succesorală și soților asociați în fapt după 2 sau 3 ani de viață în comun. În această privință, prezența unui copil comun nu are incidență.

¹⁹ Este propunerea faptului că judecătorul Abella în cazul *Lola. Québec (Procuror general) c. A*, 2013 CSC 5, (par. 360).

²⁰ D. Goubau [și] G. Otis [și] D. Robitaille, „La spécificité patrimoniale de l’union de fait : le libre choix et ses dommages collatéraux”, (2003) 44 Cahiers de droit 3, 49.

²¹ C. Rogerson, R. Thompson, *Lignes directrices facultatives en matière de pensions alimentaires pour époux : ébauche d’une proposition, ministère de la Justice, Canada, ianuarie 2005*, <http://canada.justice.gc.ca/fr/dept/pub/spousal/index.html>. Aceste linii directoare au fost propuse ministerului Justiției de doi profesori de drept. Ele nu sunt obligatorii, deoarece nu sunt integrate într-o lege sau într-un regulament.

²² J. Jarry, *Les conjoints de fait au Québec : vers un encadrement légal*, Cowansville 2008, p. 165.

Profesorul Roy abordează problema de o manieră mai globală, de unde și interesul reflexiei sale. El subliniază de la bun început că regimul juridic aplicabil cuplurilor căsătorite este probabil prea rigid²³. Examinând chestiunile din punctul de vedere al statutelor matrimoniale, el subliniază că ar fi putut fi modificate reglementările în funcție de rangul mariajului sau de vârsta soților. Totuși, este de părere că ideea pe care se sprijină dreptul matrimonial actual – care definește căsătoria ca necesitând o asociere economică – este falsă. Nu mariajul în sine este cel care atrage vulnerabilitatea economică a unui soț, ci mai degrabă prezența unui copil. El pune accentul pe un drept al familiei care se sprijină nu pe statutul marital, ci pe efectuarea distincției între cuplul cu sau fără copii, indiferent dacă sunt sau nu căsătoriți. Dreptul actual s-ar aplica tuturor cuplurilor cu copii care ar beneficia de protecția legală (protecția locuinței familiei, patrimoniu familial, comunitatea de bunuri, obligația alimentară), în timp ce încadrarea cuplurilor fără copii ar fi mai suplă²⁴. *Status quo*-ul ar fi atunci menținut pentru cuplurile fără copil trăind în uniune de fapt, iar cuplurile căsătorite fără copil ar putea printr-un mecanism de *opting out* să se sustragă regulilor imperative actuale, mai ales celor privind patrimoniul familial.

Se poate concluziona deci că soluția rezidă în distincția dintre cuplurile cu sau fără copii? Este o pistă cel puțin interesantă, căci, după părerea doamnei profesor Lefebvre, revizuirea dreptului familiei nu ar trebui să se limiteze la revederea cadrului juridic al cuplurilor trăind în uniune în fapt, ci ar trebui să permită reevaluarea regulilor aplicabile persoanelor căsătorite, cu scopul de a le ușura cadrul, cel puțin cu privire la raporturile patrimoniale. Profilul cuplurilor s-a schimbat considerabil în ultimele decenii, iar cadrul juridic propus este depășit.

Până acum, chestiunea de încadrare juridică a soților în fapt nu a fost abordată sub unghiul dreptului succesoral. Or, starea matrimonială este cea care creează vocația succesorală. Dacă se înlocuiește starea matrimonială cu recunoașterea stării conjugale în prezența copilului, cum se va putea justifica diferența dintre soți din punct de vedere succesoral? Chestiunea se va pune în egală măsură, dacă legislatorul ar alege mai degrabă se extindă drepturile soților în fapt după câțiva ani de conviețuire. Impactul acestei modificări asupra dreptului din Québec ar fi cu siguranță mult mai redus dacă încetarea vieții în comun survine cu ocazia decesului. Neexistând rezervă succesorală, regulile succesiunii legale pot fi îndepărtate prin testament, ceea ce permite conjugarea egalității cu autonomia voinței.

Totuși, dacă regulile devoluțiunii legale sunt puse în funcțiune, influența modificării legii riscă să fie mult mai importantă din punct de vedere succesoral decât într-un context de despărțire, în care sunt exercitate numai drepturile matrimoniale. Într-adevăr, durata uniunii poate avea o incidență asupra determinării obligației alimentare, în ceea ce privește conținutul bunurilor care fac parte din patrimoniul familial și asupra maselor de bunuri comune partajabile. Bunurile proprii sunt excluse de la partaj, iar

---

²³ A. Roy, *Affaire Éric c. Lola : Une fin aux allures de commencement*, (2013) 1 *C.P. du N.* 259, 294.

²⁴ A. Roy, *cit. supra*, note 73, 302 și urm.

valoarea netă a bunurilor dobândite înainte de uniune și plusvaloarea aferentă nu sunt incluse la partaj. Creanțele rezultând din partajul patrimoniului familial și al comunității de bunuri comune sunt reduse în aceleași proporții. Or, într-un context succesoral, datele se schimbă complet. Soțul în fapt va putea moșteni o parte sau întreg patrimoniul defunctului, fără ca durata uniunii să influențeze cota parte care i s-ar cuveni. Importantă va fi numai calitatea sa de soț supraviețuitor la momentul decesului²⁵. Va fi deci imperativ ca legiuitorul să se aplece serios asupra definiției calității de soț în fapt, cu scopul de a determina cine se va putea prevala de aceasta. O altă dificultate care riscă să apară atunci, ar fi aceea de a determina data debutului uniunii în fapt și data încetării conviețuirii în comun. În timp ce vocația succesorală a persoanei căsătorite încetează la data decesului, aceea a soțului în fapt va lua sfârșit la finalul conviețuirii în comun, dată care poate fi uneori greu de determinat. Se va pune de asemenea chestiunea de a ști dacă o separare în fapt reflectă un climat de criză al cuplului, caz în care viața în comun este pur și simplu întreruptă temporar sau mai degrabă dacă această separare relevă o ruptură definitivă, care va stinge vocația succesorală.

Schimbările modurilor de conjugalitate interpelează deci dreptul și în Québec se pot întrevădea modificări în dreptul patrimonial al familiei. Se vor referi ele numai la extinderea anumitor drepturi matrimoniale? Se vor întinde și la drepturile succesoriale? Viitorul va spune dacă soțul în fapt supraviețuitor va fi un creditor, un moștenitor sau va rămâne un străin la succesiune.

Vedem deci cum familia monoparentală este o realitate extrem de frecventă în Canada (ca de altfel în toată America de Nord și în Occidentul european), la fel sunt și cuplurile necăsătorite și copiii din afara mariajului. Studiile istorice și sociologice efectuate în România au demonstrat că încă din sec. XIX, în pofida eforturilor reprezentanților Bisericii, „ca și celibatul și văduvia, concubinajul a devenit cu timpul o alternativă nonmaritală în cadrul căreia se închegau relații de tip familial între cei doi parteneri și copiii rezultați din conviețuire”²⁶. Problematizările legislative apărute în primele două decenii ale mileniului trei în zonele geografice susmenționate sunt elocvente în sensul conștientizării acestor realități. Așa cum scria Jack Goody,

„În Paris, ca și în Londra, majoritatea gospodăriilor sunt formate dintr-un singur adult. O asemenea diminuare aduce cu sine amplificarea cererii de locuințe și modifică radical teoriile asupra familiei în capitalism. În locul familiei nucleare restrânse și izolate, avem de-a face cu o familie și mai mică, dispersată și fragmentată, care

---

²⁵ În prezent, articolul 61.1 de la *Legea de interpretare*, L.R.Q. c. I-16, definește soțul în fapt după cum urmează: „Sunt asimilați soțului, cel puțin dacă nu se opun în context, soții în fapt. Sunt soți în fapt două persoane, de sex diferit sau de același sex care trăiesc împreună și se prezintă public ca un cuplu, în lipsă de dispoziție contrară, pe durata conviețuirii în comun. Dacă, în absența unui criteriu legal de recunoaștere a uniunii în fapt, intervine o controversă relativă la existența conviețuirii în comun, aceea este prezumată atunci când persoanele coabitează de mai bine de un an, momentul în care ele devin părinți al aceluiași copil.” Acest articol se aplică Codului civil.

²⁶ M. Ioniță-Niculescu, *Căsătoria și familia în nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca 2012, p. 105.

nici măcar nu reprezintă o familie, dacă prin acest termen înțelegem un cuplu care locuiește cu copiii în aceeași casa. Familia de pe cutia cu fulgi de porumb se dovedește a fi nu punctul final al modernizării, ci o etapă depășită în evoluția familiei.”²⁷

Prima „revoluție coperniciană”, cum au numit-o unii, în dreptul succesoral belgian²⁸ decurge din Legea din 14 mai 1981, al cărei obiectiv a fost conferirea unui loc cu drepturi depline pentru soțul supraviețuitor în devoluțiunea succesorală legală. Acesta capătă un loc de moștenitor cu drepturi depline, ca și moștenitorii legali de sânge; în plus față de drepturile care i-au fost deja asigurate prin lichidare și partajarea regimului său matrimonial, i se atribuie uzufructul integralității succesiunii defunctului.

Cât timp va supraviețui, soțul supraviețuitor păstrează în mâinile sale, exclusiv în beneficiul său, folosința și se bucură de bunurile defunctului. Cu toate acestea, copiii săi sau descendenții acestora culeg de îndată nuda proprietate, astfel încât sunt asigurați că vor avea dispoziția deplinei proprietăți asupra bunurilor succesiunii din ziua decesului soțului supraviețuitor.

Până aici nimic nu modifică, în principiu, pe termen mai mult sau mai puțin lung, destinația patrimoniului de familie. Viziunea de familie, așa cum a fost înțeleasă de legiuitorul belgian în timpul lucrărilor pregătitoare ale Legii din 14 mai 1981, a devenit foarte diferită de aceea a autorilor Codului lui Napoléon, dar logica devoluțiunii succesoriale legale rămâne în mod fundamental familială.

Reforma efectuată în temeiul legii din 14 mai 1981 s-a dorit a fi echilibrată, repartizând devoluțiunea succesiunii între soțul supraviețuitor și copiii beneficiind și unii și alții, după deces, de solidaritatea familiei presupusă a fi împărțită în sânul „căminului”. Pe măsură însă ce familiile s-au dezbinat, recăsătoririle după divorț s-au multiplicat și solidaritățile împărțite în cadrul familiei recompuse s-au estompat, s-a dovedit că legea, combinată cu alte dispoziții patrimoniale care sunt susceptibile de a fi luate de către soți, și mai cu seamă, cu ocazia adoptării regimului lor matrimonial, a creat instrumente permițând privilegierea soțului supraviețuitor în detrimentul copiilor și afectând astfel transmiterea patrimoniului, în sânul familiei, către generația următoare.

Știm că ceea ce ar caracteriza societatea contemporană – calificată în mod frecvent ca „post-modernă” – este că ar fi devenit „individualistă”. Prin asta înțelegem că sensul existenței indivizilor ar fi din ce în ce mai puțin afectat unui interes colectiv – fie acesta interes național sau interes familial, interesul lor personal fiind, dimpotrivă, împlinirea de sine. Într-o asemenea perspectivă, instituțiile organizate de societate și de stat și-ar pierde progresiv funcția de realizare a interesului general – de altfel din ce în ce mai greu de înțeles – și ar avea din ce în ce mai mult ca vocație consacrarea și protejarea

---

²⁷ J. Goody, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, trad. S. Doboș, Iași 2003, p. 200. V. și Rada, *Valori identitare ale familiei românești contemporane în contextul globalizării – o abordare antropologică*, București 2013, pp. 53-57.

²⁸ Redăm aici aspectele sintetice extrase din J-L. Renchon, *Ce viziune există asupra familiei în dreptul succesoral belgian?*, în Bob, *Evoluția*, pp. 61-79.

intereselor private ale individului, care la urma urmelor ar fi cel mai în măsură să înțeleagă și să se identifice pe el însuși. Căci privatizarea și individualizarea valorilor și reperelor normative duc aproape inevitabil la lărgirea câmpului de autonomie și de autodeterminare a individului: cine poate decide mai bine ca „sine” „pentru sine”?

În contextul acestui liberalism – care determină ansamblul domeniilor de activitate umană – s-ar putea înțelege evoluțiile care au bulversat, începând cu sfârșitul secolului XX, viziunea asupra familiei și relațiilor familiale. Aceste evoluții au fost, totuși, și mai radicale în domeniul vieții private și de familie, tocmai din cauza percepției vieții private și de familie ca fiind prin excelență locul de împlinire de sine și dezvoltare personală. Mai credem încă astăzi că putem susține că familia ar fi „la temelia societății”? Nu cumva credem, din contră, că scopul relațiilor afective și familiale ar fi devenit pur privat, în sensul în care nu ar fi fost justificat, deoarece în măsura în care ele corespund sentimentelor de dragoste și fericire încercate de individ, consecința pe care fiecare dintre ei ar fi trebuit să fie liber să o determine ar fi aceea care corespunde propriei percepții cu privire la dragoste și fericire?

Acest lucru nu este cu siguranță decât o orientare generală, care nu este unanimă și pentru care ar exista motive serioase să credem că este impregnată cu o mare iluzie și fantezie, de altfel, ca și ideologia liberalismului politic și economic. Este adevărat că toate reformele care au intervenit recent în prevederile legale referitoare la corpul uman, și, mai general, la viața umană, la sexualitate, la căsătorie și cuplu, la filiație, la persoanele vulnerabile au fost inspirate de această viziune individualistă cu privire la familie și la relațiile de familie. Ar fi fost ciudat ca dreptul la succesiune să scape, deși, după cum s-a observat deja, reformele sunt probabil mult mai lente și mai puțin radicale.

În dreptul belgian, aceste reforme nu sunt încă (la nivel de an 2013) decât în stare de proiect. Aceasta chiar dacă acordarea pentru coabitantul legal a unui drept succesoral prin intermediul legii din 28 martie 2007 este deja suficient de importantă în acest curent nou de gândire. Considerentele ideologice care au inspirat această reformă și care vor inspira viitoarele reforme decurg, în mod precis, din această viziune individualistă cu privire la familie. Trebuie să reținem în special:

- preeminența acordată cuplului și sentimentelor împărtășite în sânul cuplului, care tinde să privilegieze o concepție orizontală asupra transmiterii succesiunii în detrimentul transmiterii intergeneraționale;

- voința de a suprima drepturile rezervatelor ale ascendenților (cum s-a întâmplat și în Franța în 2006, dar și în alte țări) și de a reduce drepturile moștenitorilor rezervatari, atât în întinderea cât și în natura lor. Aceasta deoarece rezerva nu va mai fi decât o rezervă în valoare, cu consecința că orice persoană va putea să-și scoată patrimoniul din familie, inclusiv patrimoniul primit de ea însăși de la părinții săi, în timp ce copiii și descendenții nu vor mai primi decât „bani”;

- valorizarea programării de către individ a succesiunii sale și a contractelor succesore *ante mortem* (planificarea succesorală).

Toate aceste reforme sunt fondate pe ideea că, mai întâi, patrimoniul unei persoane sau patrimoniul unui cuplu îi aparține și că el trebuie să fie lăsat liber, inclusiv în ceea ce îi privește pe copii, să-i decidă afecțiunea; mai apoi că acești copii nu vor mai fi chemați să culegă neapărat patrimoniul ca atare de la părinții lor sau de la bunicii lor, ci doar o contravaloare bănească; în sfârșit, că părinții și copiii vor fi de acum înainte capabili să încheie, în mod liber, contracte destinate să reglementeze transmiterea acestui patrimoniu la decesul părinților.

Aceste idei sunt în mare măsură inspirate de economia de piață și reflectă declinul progresiv al destinației familiale obligatorii a patrimoniului. Dar este drept și adecvat, pe de o parte, să transpunem prevalența raportului economiei liberale în bani, până și în relațiile de familie, asupra transmiterii intergeneraționale de bunuri și obiecte copiilor, care au fost ale părinților lor și ale bunicilor, pline de istorie, de amintiri, de afecțiune, și, pe de altă parte, de a renunța la ceea ce până în prezent am perceput ca fiind un ultim veritabil pilon al unei ordini a familiilor: necondiționalitatea legăturii de filiație?

(b) „Derapaje” mai importante ale familiei românești tradiționale au început să apară încă de la finele celei de-a doua conflagrații mondiale, când rata destrămării familiilor a crescut spectaculos. Faptul s-a datorat întoarcerii acasă a taților, care s-au văzut confrunțați cu soții obișnuite între timp să se descurce singure și cu copii care nu-i (re)cunoșteau. Divorțurile numeroase au adus pentru prima dată serios în atenție în România realitatea mamei singure și a familiei monoparentale, deși aceste noțiuni nu existau în propaganda oficială²⁹. Schimbarea ideologică brutală de după 6 martie 1945 a venit să accentueze perimarea apelului tradițional la autoritatea moralizatoare a religiei, cu influență directă asupra comportamentului familial³⁰. Concluzia noastră nu trebuie să surprindă, căci se întemeiază pe comparația, de exemplu, cu situația raportată pentru nordul Olteniei la început de secol XIX, când morala creștină este identificată între factorii care au determinat o frecvență foarte redusă a divorțurilor³¹. Lucrurile au intrat însă după 1950 pe un făgaș care a condus astăzi și autorii noștri (pe urmele celor occidentali și nord-americani) să formuleze definiții ce se doresc a atesta realitatea cotidiană:

„Familia este un grup social, care poate sau nu să includă adulți de ambele sexe [...], poate sau nu include pe unul sau mai mulți copii [...], care pot sau nu să fie născuți din căsătoria lor [...]. Relația dintre adulți poate sau nu să aibă originea în căsătorie [...], ei pot sau nu să împartă o locuință comună [...]. Adulții pot sau nu să coabiteze

²⁹ A. Băran-Pescaru, *Familia azi. O perspectivă socio-pedagogică*, București 2004, p. 8.

³⁰ Pentru diminuarea aderențelor la religie pentru cei socializați înainte de 1989, v. și Rada, *op.cit.*, pp. 139-140.

³¹ V. detalii în Ioniță-Niculescu, *op.cit.*, p. 92.

sexual, iar relația poate sau nu să implice sentimente valorizate social, cum sunt: dragostea, atracția, respectul față de părinți și admirația.”³²

Realitatea descrisă vine și din consecințele celei de-a doua și de-a treia revoluții industriale (cele ale primei industrializări au fost deja abordate în capitolul referitor la vechiul cod civil)³³. A doua jumătate a sec. XIX promovase imaginea femeii care nu iese din gospodărie, bărbații având slujbe suficient de bine remunerate pentru a putea întreține familia. Revoluțiile menționate au ajuns să schimbe total această optică, lucru ce s-a datorat în a doua jumătate a sec. XX – început de sec. XXI și creșterii costurilor vieții în societatea de consum. Cercul vicios se închide când observăm că bunurile de consum care au eliberat femeia de multe corvezi casnice costisitoare în termeni de efort și timp (aparatele casnice electrice, de exemplu) au valoare ridicată de achiziție – ceea ce obligă ambii soți să muncească, pentru că mai au și de suportat costurile locuinței, mașinii (-lor) și ale concediilor – iar activarea bunului consumator este indispensabilă, pentru că producția bunurilor de consum susține economia și stabilizează piața muncii ...

Aceste aspecte concurează la două consecințe interesante pentru cercetarea noastră: inversarea rolurilor tradiționale în familie (tați care se ocupă de creșterea copiilor) sau neglijarea copiilor de către soți implicați puternic în carieră, copiii pentru care părinții alocă resurse financiare de educare și ... îndemnuri de a intra cât mai repede în viața activă, respectiv locul cel puțin egal (din punct de vedere al contribuției financiare la bunăstarea grupului familial) ocupat de soție³⁴.

Privind sintetic tot ceea ce am expus la punctele a) și b) de mai sus, putem translata o concluzie sociologică trasă cu privire la situația din Marea Britanie:

„Pentru majoritatea persoanelor din marea Britanie de astăzi, cuplul, căsătorit sau nu, stă la baza familiei. Cuplul începe să fie în centrul vieții familiale pe măsură ce rolul economic al familiei intră în declin, iar iubirea, sau iubirea și atracția sexuală devin baza formării legăturilor de căsătorie (deși [...] termenul „familie” nu ar trebui să desemneze, în nici un caz, doar cuplurile heterosexuale și copiii lor).”³⁵

Credem însă că, chiar dacă toate caracterizările de mai sus sunt corecte și superpozabile realității românești, mai trebuie ținut seama de încă un aspect evidențiat în sociologia noastră: consecințele urbanizării intensive, practicate la nivel de politică de stat înainte de 1989³⁶. Dezechilibrele grave produse

---

³² Băran-Pescaru, *op.cit.*, p. 14.

³³ V. pentru detalii Goody, *op.cit.*, pp. 187-190.

³⁴ „Declinul de slujbe bune pentru bărbați și sporirea numărului de femei angajate a redus dependența economică și a subminat baza patriarhală a familiei moderne” (Băran-Pescaru, *op.cit.*, p. 165). V. și C. Ciupercă, *Cuplul modern, între emancipare și disoluție*, Alexandria 2000, pp. 144-155; B. Szabò, *Transformări de roluri conjugale la familiile din România*, Cluj-Napoca 2009, pp. 113-119; P-T. Hărăguș, *Folosire timpului și distribuția sarcinilor domestice în familia din România*, Cluj-Napoca 2010, pp. 151-203.

³⁵ A. Giddens, *Sociologie*⁵, trad. O. Gheorghiu, București 2010, p. 201.

³⁶ Ciupercă, *op.cit.*, pp. 275-290.

prin deplasările populaționale în cadrul „sistemizărilor” (e.g., Legea nr. 59/1974) au făcut ca la ora actuală să nu existe în România o diferențiere netă între stilul de viață urban și cel rural: „valurile de țărani care au venit în medul urban au adus cu ele modele tradiționale, care cu greu au fost dezintegrate de modernism. Așa se explică de ce familia, în România, este puternic valorizată, de ce modelul cultural familial nu a fost supus eroziunilor, de ce instituția familiei rămâne o constantă a societății românești, în ciuda bulversării actuale.”³⁷

Astfel se explică și amploarea mișcărilor dedicate restaurării conceptului de “familie tradițională”. Una dintre coordonatele principale de analiză în cercetarea noastră a fost cea religioasă. Anul 2014 a fost declarat de Patriarhia Română „Anul familiei”. Motivația a fost una complexă și, în cercetările făcute, am translatat-o prin interpretare specifică în domeniul juridic³⁸. Adoptarea codurilor a generat o dezbatere asupra modului de utilizare în acestea a noțiunii de familie. Aceasta este văzută a se afla astăzi într-o perioadă de declin, datorită mutațiilor profunde de ordin socio-economic, care au cauzat o serie de procese acutizate recent: individualismul, divorțurile, abandonarea perspectivei de căsătorire, creșterea numărului de avorturi, degradarea condiției copiilor și adolescenților. Am constatat că, în pofida acestor fenomene, noile coduri păstrează conceptele tradiționale. Tot astfel, răspândirea NRT, a înseminării, a mamelor surogat, a cererilor de drepturi din partea homosexualilor și lupta pentru conștientizarea acestora au contribuit și ele la turnura socio-culturală în discuție. Autorul a folosit în studiu conceptul de familie în sensul său classic, câtă vreme orice altă semnificație rămâne într-o arie din care este exclusă posibilitatea de procreere. Pledează în final astfel pentru reconstrucția familiei, așa cum Biserica Ortodoxă Română duce o propagandă intensă de revenire la valorile „familiei tradiționale”³⁹, în care contracepția și avortul nu sunt bine văzute, iar noțiunea de familie nu poate însemna decât ceea ce actualmente definește Noul cod civil la art. 259 alin. 1. Aceste politici sunt o reacție la procesul de secularizare constat la nivel european în ultimii două sute de ani, în urma căruia s-au ridicat interdicțiile la căsătorie, s-au legalizat divorțurile, s-au permis adopțiile și, în fine, din deceniul șapte al sec. XX, s-a răspândit contracepția artificială⁴⁰. Desigur, nu toți acești factori s-au regăsit în spațiul societății românești. Pe de altă parte, opțiunea personală a fiecărui cetățean poate varia de la ateism la bigotism. Important este faptul că desfășurările recente de evenimente (ideea referendumului pentru redefinirea

---

³⁷ *Id.*, p. 285. Această persistență a tradiționalismului sătesc translatat la oraș explică literatura nostalgico-propagandistă de tipul celei conținute în R. Gheorghiu, *Familia sătească altădată și astăzi*, București 1977.

³⁸ I. Chirilă, *The struggle for recognition or the victorious slave (Incursion in the sphere of legal and theological definition of the family)*, Journal for the Study of Religions and Ideologies (37) 2014, 13 online <http://jsri.ro/ojs/index.php/jsri/article/view/726>.

³⁹ Nu punem în ghilimele sintagma “familia tradițională” pentru a o minimaliza sau pentru a cita un discurs, ci din motive indicate deja într-un capitol anterior și care țin de mitizarea noțiunii, rezultat al unei insuficiente conștientizări a sensului.

⁴⁰ Goody, *op.cit.*, pp. 196-198.

„tradițională” a familiei în Constituția României) transmit viabilitatea suficientă a ideilor creștine ortodoxe în mentalul și în imaginarul românilor. Cauzele acestei viabilități le-am analizat deja, puțin mai sus, iar literatura de specialitate evidențiază faptul că România are actualmente unul dintre cele mai ridicate grade de reliogizitate a populației din Uniunea Europeană⁴¹. Faptul că atare idei ajung să fie exploatare demagogic de unii sau de alții nu schimbă concluzia existenței și vitalității acestora: dacă nu ar exista, nu ar fi ce să se exploateze.

Este ordinea succesorală legală influențată de preceptele religioase? Răspunsul este afirmativ. Am văzut pe parcurs cum practicile de înzestrare, de exemplu, au rădăcini religioase neîndoielnice. Dar astfel de practici, precum și preceptele religioase se găsesc secularizate în practicile și codul moral al multora, pentru că începând din sec. XIX toate aspectele vieții de familie au fost secularizate.

Părerea noastră în final este că **ordinea succesorală legală din Noul cod civil nu reflectă complet toate realitățile de ordin sociologic din societatea românească. În plus, este o reglementare întoarsă mai mult cu fața spre trecut, textele nefiind suficient de permissive pentru a găzdui acceptări viitoare ale unor alte configurații familiale.**

Credem însă că, din punctul de vedere al tehnicii legislative, aici apare atât o parte bună cât și una rea. Partea bună are în vedere posibilitatea de a repara lacunele prin crearea de regimuri paralele mariajului pe cale de legi completatoare codului civil. Nimic nu împiedică în viitor legiuitorul să creeze un cadru juridic succesoral parteneriatului civil (hetero sau homosexual) și familiei monoparentale, mai ales că cercetările sociologice arată încă un număr încă redus pentru familiile alternative⁴². Partea mai puțin bună este că un astfel de mod de procedare este contrar însuși scopului codificării. Un nou cod a fost necesar (atât la noi cât și în alte țări) și pentru că unul dintre fenomenele ce acompaniază îmbătrânirea oricărei codificări este puzderia de acte normative ce se strâng în timp în jurul său: legi interpretative, completatoare, sau/și modificatoare, legi de republicare, legi de renumerotare, dispoziții mărunte pierdute în acte normative având mai mult sau mai puțin legătură cu codul în sine. Aceste acte normative ajung să paraziteze codul, despre care modul specific de funcționare al sistemului de drept continental european (romano-germanic) spune că trebuie să fie sinteza și izvorul esențial în ramura pe care o reglementează. Or, lucrările la codul nostru civil au fost inițiate pentru a-l pune în acord cu vremurile și pentru a face ordine prin absorbirea legislației parazitare, care ajunsese să fie mai consistente decât însuși codul. Ar fi fost prin urmare bine să se procedeze cu mai multă viziune, creând în cod un cadru legislativ pentru familie care să primească evoluțiile viitoare. Nu în ultimul rând, un reputat sociolog român sublinia:

---

⁴¹ Pentru detalii și explicații ale acestei concluzii, v. M. Voicu, *Religiosity and religious revival during the transition period in Romania*, în *The values of Romanians: 1993-2006. A sociological perspective*, B. Voicu [și] M. Voicu (coord.), București 2008, pp. 144-169, cu concluziile sintetice la pp. 165-166.

⁴² Popescu, *Values cit. supra*, cu concluziile sintetice de la p. 191.

„Să încheiem cu resublinierea *importanței cruciale a legilor, reglementărilor și politicilor statale nu doar în calitatea vieții familiei monogame, ci și în geneza și funcționarea ei.* [...] În Suedia, spre pildă, după ce în anii '80 s-au modificat condițiile de ajutor față de mama singură cu copil, restrângându-i-se plata în bani, numărul copiilor în afara căsătoriei a scăzut simțitor. Înainte de aceste modificări, multe femei, deși aveau un partener stabil, preferau să se declare necăsătorite.”⁴³

În privința **soțului supraviețuitor**, soluția de tehnică legislativă folosită în codificarea din Québec în 1994 ni se pare mai adecvată, la fel și soluția lor privind componența clasei a doua...

Pe de altă parte, practica analizată în secțiunea dedicată drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor ne permite să concluzionăm că legiuitorului nostru a mărit și mai mult partea de moștenire legală a acestuia. Ca urmare, cu toate ezitățile existente și în dreptul comparat privind dimensionarea drepturilor soțului, credem că decizia legiuitorului nostru civil este una principial corectă. Singura întrebare concretă ce se formulează în acest punct al discuției ar fi următoarea: ce natură ar trebui să aibă drepturile astfel acordate? Așa cum se arăta acum aproape un secol,

„[...] credem că faptul a atribui cu preferință soțului supraviețuitor o parte din bunuri, ori eventual totalitatea lor, va profita deopotrivă economiei particulare și celei naționale. [...] dispersiunea bunurilor în mâinile marelui număr al rudelor de sânge mai depărtate, dezavantaj economic accentuat cu drept cuvânt de către cei competenți, se înlătură ori se atenuează prin justa preferință acordată soțului supraviețuitor în măsură cu atât mai mare, cu cât s-ar găsi în concurență cu ruda de sânge de grade mai depărtate.”⁴⁴

Soluția lui Negrea ni se pare mai justă: în concurs cu copiii comuni, dacă soții au fost căsătoriți pe regim de comunitate, să primească uzufruct de 1/3, drept păstrat și la caz de recăsătorire, care să poată fi transformat la cererea copiilor în rență viageră; dacă au fost căsătoriți pe separație, atunci să primească cel puțin 1/3 în proprietate.

În concurs cu copiii defunctului din altă legătură, fie uzufruct 1/3 cu posibilitate de a cere conversia și pentru soț, fie proprietate (soluția Codului Calimach). Negrea opta pentru prima variantă. Acordă apoi 1/2 în concurs cu toți, eliminând alți ascendenți decât bunicii și pe colateralii ordinari.

De asemenea, propune rezervă, altfel dreptul soțului ar fi iluzoriu⁴⁵.

Interesant este cum comanditărele studiului, Consiliul Național al femeilor române au concluzionat însă că „drepturile succesoriale ale femeii văduve și chiar ale bărbatului trebuie să aibă o preferință înaintea copiilor; ei trebuie să se bucure față de aceștia nu de o porțiune în uzufruct, ci în plină

---

⁴³ P. Iluț [și] V. Cioflică [și] L. Nistor [și] C. Tîrhaș, *Familia monoparentală în România: comparație urban-rural*, în ****Familia monoparentală în România și fenomene conexe*, P. Iluț (coord.), Cluj-Napoca 2009, p. 29.

⁴⁴ C. Negrea, *Dreptul de moștenire ab intestat între soții căsătoriți*, în Botez, *Drepturile*, pp. 113-132, în *Drepturile femeii în vitorul cod civil – Studii, comunicări și propuneri. Raport de C.C. Botez* (coord.), București 1924, p. 128.

⁴⁵ *Id.*, pp. 131-132.

proprietate care să nu fie mai mică decât o treime. Averea mobilă care constituie gospodăria trebuie să aparțină exclusiv soțului supraviețuitor, spre a se evita spectacolul trist de azi, când femeia văduvă poate fi alungată de alți succesori din propriul ei cămin.”⁴⁶

În 1931, reluând propriile concluzii din lucrarea sa de licență susținută în anul 1903, avocatul Popescu Copuz propunea:

„Să se acorde deci soțului supraviețuitor în averea precedentului dreptul la jumătate din avere, cu titlu de creanță privilegiată, atât femeii cât și bărbatului, în concurență cu colateralii. Iar în concurență cu descendenți legitimi 1/3 sau 1/4 parte, după numărul moștenitorilor, în plină proprietate, fără ca acest drept să poată fi atins prin dispozițiuni testamentare.

Să se pună însă condiții soțului în viață, *moralitatea*, atât în trecut cât și pe viitor. Adulterul dovedit și infidelitatea notorie, precum și purtarea destrăbălată a soțului supraviețuitor, care va profana memoria defunctului, să constituie o decădere din dreptul de a moșteni.”⁴⁷

Care este deci figura concretă a concetățeanului nostru? A intrat cât mai repede posibil în viața pe cont propriu, este „într-o relație” (în terminologia de facebook) dar tot mai frecvent necăsătorit sau divorțat (uneori recăsătorit și având copil(-i) din legătura anterioară), tot mai frecvent fără copii sau cel mult cu un copil (maximum doi)⁴⁸ și trăind într-o societate caracterizată prin „discontinuitate valorică, ceea ce afectează stabilitatea și conduce la dificultăți în comunicarea sau înțelegerea dintre membrii familiei, promovând o stare de incertitudine manifestată în raporturile dintre generații”⁴⁹. Conjugat cu creșterea permanentă a duratei de viață și mobilitatea geografică a membrilor familiei⁵⁰, ne conduce la concluzia că **decizia de fond luată de legiuitorul român în 2009 de a consolida și mai mult poziția soțului supraviețuitor în devoluțiunea succesorală legală în dauna rudelor de sânge este în acord cu evoluția noțiunii de familie. O vedem în același timp în acord cu tradiția vechiului drept românesc cutumiar și scris, cu preocuparea constantă a practicii și literaturii noastre de specialitate de după 1 decembrie 1865 de a asigura cât mai mult confort patrimonial soțului supraviețuitor – consfințită legislativ în 10 iunie 1944.**

Ceea ce nu împărtășim este maniera concretă în care a rezolvat-o: nici sub aspectul naturii drepturilor și nici – mai ales – sub aspectul reduționist al conferirii de vocație succesorală numai partenerului căsătorit. Așa cum arăta regretatul profesor Pierre Catala, comunitatea de viață cu defunctul țese o serie de legături patrimoniale, altele decât simpla expectativă succesorală⁵¹. Majoritatea cetățenilor români sunt căsătoriți sub regimul de drept comun al comunității legale (art. 312 și 329 NCC)

---

⁴⁶ Botez, *Drepturile*, p. 174

⁴⁷ I. Popescu Copuz, *Despre succesiunea între soți*, C.Jud. (16) 1933, 39, pp. 614-615.

⁴⁸ V. rezultatele anchetelor sociologice recente în Rada, *op.cit.*, pp. 89-93.

⁴⁹ Ciupercă, *op.cit.*, p. 138.

⁵⁰ V. pentru argumente similare M. Dosetti, în *Delle successioni* vol. II (2010) art. 565-712, coord. V. Cuffaro [și] Fr. Delfini, în *Commentario del Codice civile* (coord. E. Gabrielli), Milano, vol. II, pp. 8-11.

⁵¹ P. Catala, *La veuve et l'orphelin*, în *L'honnête homme et le droit* [Mélanges Jean-Claude Soyser], Paris 2000, p. 65.

și majoritatea succesiunilor în România se compun dintr-o locuință și (câteodată) o mașină cumpărată în împreună în timpul mariajului. Decesul unuia dintre soți antrenează lichidarea comunității, ceea ce dirijează deja jumătate din bunuri către soțul supraviețuitor. La această jumătate se va adăuga o cotă parte succesorală, căci codul îi permite să concureze cu orice alt moștenitor, legal sau testamentar (art. 970, 971 și 1087 NCC). Va avea astfel cotă majoritară din cel mai important bun din masa succesorală (apartamentul), care îi va fi atribuit în natură cu ocazia partajului. La aceste drepturi se mai pot adăuga: existența diverselor pensii, legale sau voluntare, asigurările de viață și alte formule de prevedere; conturile comune; darurile manuale, donațiile indirecte și neobservate etc. Toate aceste aspecte nu sunt neapărat conștient sesizate în dreptul succesoral român, din cauză că revenirea la o economie de piață și la o societate liberă sunt prea recente pentru ca cei care au învățat să profite de acestea să fi ajuns să decedeze. Avem deci în realitate de a face cu un complex de factori care, în concret, pot face din soțul supraviețuitor cel mai înzestrat sau cel mai lipsit dintre moștenitorii legali⁵².

Soluția de propus comportă mai multe aspecte.

În 2003, când participam la lucrările de elaborare a codului civil, am propus un Titlu II intitulat „Succesiunea legală” în care, pentru a nu rupe brutal cu practica ultimilor 60 de ani, am îmbinat tehnica de reglementare a art. 1 L. 319/1944 cu cea modernă a Codului civil al Québec-ului din 1994. În acest fel, am socotit să venim în întâmpinarea criticilor (justificate) aduse Legii nr. 319/1944 în privința manierei de redactare a art. 1 și 2. Am augmentat cotele legale ale soțului supraviețuitor, urmând modelul proiectului de cod civil român elaborat de Mihail Eliescu în 1971 și, parțial, pe cel al Legii reformatoare franceze din 3 decembrie 2001.

Aducând soțul în fruntea moștenitorilor, am intenționat să consfințim legislativ realitatea schimbării de concepție asupra poziției sale succesoriale. Codul Québec⁵³ exprimă acest lucru apelând la o tehnică legislativă foarte interesantă: în capitolul intitulat „Despre ordinea devoluțiunii moștenirii” (art. 666-687 CCQb) reglementează drepturile soțului supraviețuitor în paralel cu cele ale fiecărei clase de moștenitori. Aceasta ni s-a părut a fi cea mai potrivită, câtă vreme soțul supraviețuitor nu constituie o clasă de moștenitori, ci vine în concurență cu fiecare dintre clase; în plus, o astfel de tehnică legislativă împlinește mai bine absorbirea sa în ordinea succesorală legală din cod, decât dacă este lăsat – cum o face acum codul civil român din 2009 – stingher într-o secțiune separată de rudele de sânge. În fond, reforma din 1944 a fost poarta larg deschisă pentru ca soțul supraviețuitor să devină un moștenitor legal la fel cu ceilalți.

---

⁵² Bob, *Soț*, pp. 132-133.

⁵³ La momentul respective al lucrului la noul cod civil român, Comisia canadiană condusă de profesorul Jean Pineau se deplasa lunar la București, pentru a lucra direct cu noi pe Codul civil al Québec-ului din 1994.

Proiectasem ca soțul supraviețuitor să înlătore de la moștenire ascendenții și colaterali ordinari – soluție comună proiectului Eliescu și Legii franceze din 3 decembrie 2001.

În ce privește concursul cu descendenții, propusesem reactivarea drepturilor succesoriale în uzufruct, luând ca model reforma franceză:

Art. 10 – **Soțul supraviețuitor și descendenții.** În concurs cu descendenții, soțul supraviețuitor are alegerea între o pătrime în plină proprietate și uzufructul universalității. În lipsa soțului, moștenirea revine descendenților.

Art. 11 – Până la exercitarea opțiunii între deplina proprietate și uzufruct, drepturile respective ale soțului supraviețuitor sunt incesibile.

Art. 12 – Alegerea între deplina proprietate și uzufruct se dovedește prin orice mijloc de probă.

Orice moștenitor poate adresa soțului supraviețuitor invitația scrisă de a-și exercita opțiunea. Lipsa unui răspuns scris în termen de trei luni prezumă alegerea uzufructului.

Soțul supraviețuitor este considerat a fi optat pentru uzufruct dacă decedează fără a se fi pronunțat.

Art. 13 – În concurs cu descendenții, soțul supraviețuitor nu are opțiunea uzufructului în oricare din următoarele situații:

- a) dacă la data deschiderii succesiunii nu împlinise vârsta de 40 de ani și nu trecuseră cel puțin 10 ani de la încheierea căsătoriei;
- b) dacă la data deschiderii succesiunii fusese introdusă de oricare din foștii soți sau de ambii o cerere de divorț;
- c) față de descendenții aparținând numai defunctului.

Art. 14 – Orice uzufruct aparținând soțului supraviețuitor asupra bunurilor succesoriale, indiferent dacă decurge din lege, testament sau donație de bunuri viitoare, dă naștere unei facultăți de conversiune în rentă viageră, la cererea oricărui moștenitor nud proprietar sau a soțului supraviețuitor însuși.

Facultatea de conversiune nu este susceptibilă de renunțare din partea beneficiarilor sau de desființare prin voința lui *de cuius*.

Art. 15 – În lipsa acordului părților, cererea de conversiune este supusă instanței, putând fi introdusă până la realizarea partajului definitiv. Judecătorul fixează quantumul rentei, garanțiile ce vor trebui furnizate de către succesorii debitori, precum și modalitatea de indexare corespunzătoare.

Conversiunea uzufructului asupra locuinței ce a ocupat-o cu titlu de reședință principală și asupra mobilierului acesteia nu se poate admite fără acordul soțului supraviețuitor.

Art. 16 – Conversiunea uzufructului într-un capital se poate realiza numai prin acord între succesori și soțul supraviețuitor.

Art. 17 – Conversiunea uzufructului este inclusă în operațiunile de partaj.

Soluția uzufructului a fost însă primită cu reticentă de ceilalți membri ai comisiei, apărându-ne clar că o soluție comună înainte de 1865 căzuse în uitare și atrăgea acum bănuiala că va da prea mari bătaii de cap. Rezolvarea era discutabilă prin ea însăși, fiind la fel de spinoasă ca însăși decizia asupra naturii juridice a dreptului succesoral care să-i fie acordat soțului supraviețuitor. Cu câtă justete constata un autor faptul că „problema naturii juridice a rezervei succesoriale este una dintre cele mai controversate în dreptul nostru succesoral”⁵⁴! Un drept în plină proprietate poate implica dezavantajul trecerii de două ori prin taxarea transmiterea proprietății (o dată la decesul lui *decuius* și a doua oară la decesul soției supraviețuitoare) până să ajungă la descendenții respectivului cuplu. Un drept în uzufruct este mai bun pentru familiile recompuse în care supraviețuitorul concurează cu descendenți ai defunctului din altă căsătorie/legătură; dar uzufructuarul nu este interesat în întreținerea bunului și nici nu-l va putea folosi eficient pentru garantarea de credite bancare. În plus, am văzut în capitolul dedicat codului lui Cuza cum, în practică, uzufructul văduvei sărace era frecvent convertit în bani, transformare care nu este neapărat lesnicioasă.

Ca urmare, am renunțat la uzufruct și varianta a doua a arătat astfel:

Cap II – Moștenitorii

Sect. I – Drepturile de moștenire al soțului supraviețuitor

Art. 13 – **Soțul supraviețuitor**. Soțul supraviețuitor succedă dacă la data deschiderii moștenirii nu există o hotărâre de divorț definitivă.

Soțul supraviețuitor este chemat la moștenire în concurs cu descendenții, ascendenții privilegiați și colaterali privilegiați. În lipsa acestora, îi revine întreaga avere a defunctului.

Art. 14 – **Dreptul de folosință a locuinței**. Soțul supraviețuitor care nu are o altă locuință proprie va beneficia timp de doi ani de la deschiderea succesiunii, în afară de drepturile de moștenire reglementate în prezentul capitol, de un drept de folosință asupra casei în care a locuit, dacă aceasta face parte din succesiune, precum și a mobilierului, cuprins în succesiune și aflat în respectiva locuință.

Dacă prezența sa în locuință era asigurată printr-un contract de închiriere, chiriile îi vor fi rambursate din succesiune, pe măsura achitării acestora.

Ceilalți succesori au dreptul de procura soțului supraviețuitor o locuință echivalentă. Neînțelegerile asupra procurării locuinței vor fi soluționate de instanța competentă a judeca împărțea averii, ce va hotărî de urgență în camera de consiliu.

Drepturile prevăzute în prezentul articol sunt reputate ca efecte directe ale căsătoriei și nu ca drepturi succesoriale. Acestea încetează în caz de recăsătorire a soțului supraviețuitor înainte de executarea ieșirii din indiviziune.

---

⁵⁴ M. Donnier, *Nature de la réserve héréditaire*, Dalloz 1977.J.541.

Prezentul articol este de ordine publică.

Sect. II – Despre concursul între soțul supraviețuitor și prima clasă de moștenitori

Art. 15 – **Clasa întâi.** Rudele în linie dreaptă descendentă ale defunctului sunt primele îndreptățite să succeadă la moștenirea acestuia.

Vocația descendenților se întinde la infinit, indiferent că provin dintr-o căsătorie sau din afara vreunei căsătorii.

Art. 16 – **Soțul supraviețuitor și descendenții.** În concurs cu descendenții, soțul supraviețuitor are drept la o parte de copil, dar nu mai puțin de un sfert din moștenire. În lipsa soțului, averea revine descendenților.

Drepturile soțului supraviețuitor mai sus precizate se reduc la jumătate,

a) dacă la data deschiderii succesiunii nu împlinise vârsta de 40 de ani și nu trecuseră cel puțin 10 ani de la încheierea căsătoriei;

b) când vine în concurs cu descendenți aparținând numai defunctului.

Sect. III – Despre concursul între soțul supraviețuitor și clasa a doua de moștenitori

Art. 17 – **Clasa a doua.** Ascendenții privilegiați sunt tatăl și mama defunctului.

Colateralii privilegiați sunt frații și surorile defunctului, precum și descendenții de gradul întâi ai acestora.

Art. 18 – **Soțul supraviețuitor și clasa a doua.** În concurs cu erzii din clasa a doua ori numai cu unii dintre ei, soțului supraviețuitor îi revine jumătate din moștenire.

În lipsa descendenților și soțului supraviețuitor, părinților și colateralilor privilegiați le revine câte o jumătate din succesiune. În concurs cu un singur părinte, ultimii primesc trei pătrimi.

În lipsa descendenților, soțului supraviețuitor și colateralilor privilegiați, moștenirea revine părinților. În lipsa descendenților, soțului supraviețuitor și ascendenților privilegiați, moștenirea revine colateralilor privilegiați.

Sect. IV – Despre clasa a treia de moștenitori

Art. 19 – **Clasa a treia.** Ascendenții ordinari sunt rudele în linie dreaptă ascendentă ale defunctului, cu excepția mamei și tatălui acestuia. În categoria colateralilor ordinari intră toate rudele colaterale ale defunctului, cu excepția celor cuprinși în clasa a doua de moștenitori.

Ascendenții și colateralii ordinari sunt chemați la moștenire numai în lipsa soțului supraviețuitor și a erzielor din primele două clase.

Art. 20 – **Ascendenții și colateralii ordinari.** Dacă printre colateralii ordinari se găsesc descendenți ai colateralilor privilegiați, aceștia primesc jumătate din moștenire; cealaltă jumătate este împărțită ascendenților și celorlalți colaterali.

În lipsa descendenților colateralilor privilegiați, întreaga moștenire se transmite ascendenților și celorlalți colaterali – și invers.

Art. 21 – **Împărțirea pe linii.** În cadrul unei linii, împărțirea moștenirii între bunici și unchi, mătuși, respectiv descendenții acestora se face în mod similar regulilor de devoluțiune din clasa a doua.

În lipsa bunicilor, unchii, mătușile și descendenții lor înlătură de la moștenire pe ceilalți ascendenți, indiferent dacă se găsesc sau nu în aceeași linie.

Art. 22 – **Pensia alimentară a ascendenților ordinari.** În termen de un an de la decesul descendentului lor, ascendenții ordinari înlăturați de soțul supraviețuitor pot solicita, dacă sunt în nevoie, o creanță alimentară asupra succesiunii. Termenul poate curge și din momentul în care succesorii încetează să achite prestațiile ce anterior le furnizau ascendenților.

Pensia se calculează asupra întregii succesiuni și se suportă de toți succesorii. În caz de insuficiență, vor contribui și legatarii particulari.

Sect. V – Despre cotitatea disponibilă

Art. 23 – **Rezerva succesorală.** Liberalitățile făcute de defunct nu vor putea depăși o treime din succesiune, dacă la moștenire vin descendenți și soțul supraviețuitor; jumătate, dacă la moștenire vin descendenți; două treimi, dacă la moștenire vine soțul supraviețuitor; trei pătrimi, dacă la moștenire vin ascendenți privilegiați și soțul supraviețuitor; patru cincimi, dacă la moștenire vin ascendenți privilegiați.

Partea rezervată moștenitorilor menționați se împarte între aceștia conform cotelor de succesiune legală.

Se observă că am menținut soțul supraviețuitor între rezervatari, păstrând concomitent și tehnica de reglementare a Codului Napoléon, transmisă în cel al lui Cuza. În Comisia de redactare a amendamentelor la codul civil din 2004 s-a dezbătut oportunitatea eliminării rezervei succesorale. Rezultatul votului ce a urmat dezbaterilor furtunoase au fost egal (7-7), astfel că s-a decis menținerea rezervei – decizie pe care o aprobăm după ce am citit următorul pasaj:

„Mărginirea libertății de a testa prin sistemul [...] legitimei (rezervei) etc. răspunde ea principiilor de logică, de bun simț, de economie politică? În Statele-Unite americane, familia *se ajută singură*, în Europa nu. Alte obiceiuri, alte legi! Familia noastră are nevoie de sistemul ocrotitor al legitimei (rezervei) ca să se poată dezvolta sănătos”⁵⁵.

Afecțiunea prezumată și colaborarea economică la edificarea patrimoniului familial sunt fundamentele devoluțiunii legale. Reforma franceză din 3 decembrie 2001 nu acorda rezerva văduvei(-uvului), pe motiv că aduce atingere libertății convențiilor matrimoniale și pentru a se încadra în tendința general europeană de a liberaliza regimul juridic al căsătoriei, pentru a o reface „atractivă” ca instituție.

---

⁵⁵ Al. Degré, *Despre donațiunile făcute soților prin contractul de căsătorie (art. 932-935 codul civil)*, în *Scrieri juridice*, vol. I, București 1900, p. 248 nota 1.

Trebuie însă observat caracterul tradițional al rezervei soțului supraviețuitor în dreptul român; soluția contrară franceză din 2001 era în fond tot un fruct al unei tradiții simetric opuse, pe care reforma ulterioară din 2006 a mai îmblânzit-o puțin.

Clasele a treia și a patra au fuzionat și au primit în rândurile lor pe descendenții de gradul II ai colateralilor privilegiați (rude de gradul IV cu defunctul), după modelul canadian. Am procedat astfel, deoarece am apreciat că strănepotul de frate nu este mai aproape în plan afectiv și colaborativ patrimonial de defunct decât sunt bunicii acestuia. Împărțirea între ascendenții ordinari și colaterali ordinari (alții decât descendenții colateralilor privilegiați) se face însă ca și în cazul concursului dintre categoriile similare din clasa a doua.

La ora actuală, după experiența ce am acumulat-o și trăgând o linie sub cercetarea de față, credem că **reglementarea unui parteneriat civil ar fi necesară, însă – în stadiul actual al societății românești – fără efecte succesoriale**. Un atare parteneriat ar putea fi reglementat prin lege specială, nu introdus în codul civil, pentru a nu destabiliza echilibrul acestuia. În plus, litera și prestigiul codului vor rămâne astfel neatinse, indiferent dacă evoluții ulterioare vor face ca interesul pentru parteneriatul civil să crească sau să scadă. În ce privește parteneriatul, acesta ar fi o poartă deschisă evoluțiilor viitoare, oferind posibilitatea partenerilor – al căror sex să nu fie specificat *de plano* în text – de a-și construi un regim patrimonial al coabitării prin alegerea unuia dintre regimurile matrimoniale din cod. Limitarea este necesară, altfel parteneriatul civil va deveni o cale preferată de eludare a *numerus clausus* al regimurilor din cod, pentru a putea construi orice fel de regim al bunurilor – ceea ce va scădea și mai mult numărul căsătoriilor tradiționale.

În ce privește ordinea succesorală legală, considerăm că rezerva ascendenților privilegiați trebuie îndepărtată, fiind cel mult (și numai parțial) compensată cu o creanță alimentară. Bunurile trebuie să curgă în sens descendent între generațiile din familia actuală, unde diferențele mari dintre acestea nu mai justifică (cum o făcea în sec. XIX sau în prima jumătate a sec. XX) oportunitatea reîntoarcerii lor la generația anterioară.

Punctul central al discuției rămâne **cuplul succesoral antagonic format din soțul supraviețuitor și descendenții defunctului**, care însă trebuie văzuți în concursul lor cu tot mai dorita libertate de a dispune după bunul plac de propriile bunuri. Suntem de părere că **echilibrul *ab intestato* în acest “cuplu” este bine stabilit (atât ca natură a drepturilor, cât și ca întindere)**. Problema este mai sensibilă în privința stabilirii rezervei. O rezervă în cotă abstractă din masa succesorală, indiferent dacă este în uzufruct sau în plină proprietate, este nesigură: văduva este expusă tragerii la sorți și licitării cu ocazia partajului, putându-și pierde cadrul de viață fără a primi în schimb o contraprestație substanțială în termen de resurse. O rezervă în proprietate imputată asupra cotității disponibile (cum este cea instituită în

1944 și preluată în Noul cod civil) nu ar întârzia să se lovească de ostilitatea principială a oricărui regim de liberalism economic, al cărui reflex este constant de a mări libertatea de dispoziție; dezbateră din Comisia de amendare a codului din 2004 privind posibila eliminare a acestei instituții constituie o bună dovadă în acest sens. O rezervă în proprietate imputată asupra rezervei descendenților ar fi prea modestă și inadecvată din perspectiva logii sistemului nostru succesoral⁵⁶. Pentru a găsi o soluție mediană, considerăm că modul actual de stabilire al rezervei poate rămâne (1/2 din cât ar fi primit într-o succesiune legală). Dar, **din punct de vedere conceptual, trebuie trecut mai curajos decât până acum la concepția rezervei succesorală *pars bonorum*. Este vorba de concepția existentă actualmente în coduri importante precum cel german și cel olandez (1992)⁵⁷, spre care am văzut că s-a îndreptat cu pași importanți și reforma succesorală franceză din 2006, care în mod neconștientizat și în pofida susținerilor doctrinei am văzut că există de fapt și în codul nostru și care – arc peste timp – era concepția din *lex Falcidia*, legea romană care în anul 40 a.Chr. a pus bazele acestei instituții fundamentale a dreptului european continental: *de cuius* dispune liber de bunurile sale, beneficiarii voinței sale liberale trebuind însă să achite în echivalent părțile convenite cu titlu de rezervă succesorală celor îndreptățiți. Rezerva trebuie să fie deci o creanță asupra succesiunii – privilegiată în prim rang, așa cum propunea avocatul Ion Popescu Copuz în lucrarea sa de licență susținută în anul 1903. Cuantumul rezervelor și identitatea rezervatarilor rămâne neschimbat cu cel stabilit actualmente de Noul Cod civil, cu excepția rezervei părinților – care ar fi cazul să fie eliminată.**

***

În loc de o concluzie a concluziilor:

“Familia din ziua de azi poartă foarte multe denumiri, dar [...] ceea ce contează cu adevărat este, în fapt, interacțiunea dintre membrii lor; cum se sprijină unii pe alții, dacă există cineva căruia să-i dăruiești afecțiunea [...].

Poate că familia nu este astăzi tot la fel de recunoscută cum a fost odată, dar ea încă există și se străduiește să demonstreze că e vie printr-o varietate de mijloace. Așa cum au fost vechile modele s-au născut și altele noi, despre care trebuie să învățăm să le facem loc și să le valorizăm așa cum se cuvine.”⁵⁸

LISTA PUBLICAȚIILOR

---

⁵⁶ P. Catala, *Actualité du Code civil*, în *Droit et actualité* [Etudes offertes à Jacques Béguin], Paris 2005, pp. 65-66.

⁵⁷ Vezi țările enumerate în acest scop în capitolul anterior.

⁵⁸ Băran-Pescaru, *op.cit.*, p. 9.

1. Mircea Dan Bob, *Rezerva succesorală* (nr. 4), în [Propter veteris iuris imitationem \(II\): nou și vechi în materie succesorală în noul cod civil](#), în Studia-Iurisprudentia 4/2011
2. Ioan Chirilă, [Căsătoria și elementele de drept succesoral în legislația bisericească](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2012
3. Mircea Dan Bob, *Clasele de moștenitori: ce valoare mai are rudenia de sânge?*, în [Probleme de moșteniri în vechiul și în noul cod civil](#), Universul juridic, București, 2012, p. 45-55
4. Emese Florian, [Evoluția reglementărilor privind relațiile de la familie: de la familia autoritară, la familia asociativă](#), în Studia-Iurisprudentia 4/2012
5. Alina Oprea, [Despre recunoașterea statutului matrimonial dobândit în străinătate și protecția europeană a dreptului la viață familială](#), în Studia-Iurisprudentia 4/2012
6. Paul Vasilescu, [Tradiția irosită: regimurile matrimoniale din vechiul cod civil](#), în Studia-Iurisprudentia 4/2012
7. Irina Bardoczi, [Marchează codul civil din 1864 o evoluție în material drepturilor succesoriale ab intestate ale soțului supraviețuitor?](#), în Studia-Iurisprudentia 1/2013
8. Mircea Dan Bob, *Drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor, o soluție de continuitate?*, în *Continuitate și discontinuitate în dreptul român*, volumul colectiv al Sesiunii anuale de comunicări științifice a Institutului de cercetări juridice "Acad. Andrei Rădulescu" din cadrul Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2013, ISBN CD 978-606-673-091-4, p. 86-96
9. Cristina Nicolescu, [Corrélations entre les règles spécifiques des régimes matrimoniaux et ceux de droit successoral dans le système du code civil roumain](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
10. Paul Vasilescu, [Le poisson mort au vivier: la séparation entre époux](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
11. Jean-Louis Renchon, [Quelle vision de la famille en droit belge des successions?](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
12. Veronica Dobozi, [Les méthodes modernes de procréation et leur influences sur le code civil](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
13. Brigitte Lefebvre, [Le conjoint survivant: créancier, héritier ou étranger à la succession en droit québécois?](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
14. Mircea Dan Bob, [Ou'est-ce qu'on peut faire pour contenter le conjoint survivant?](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
15. Pierre Becqué, [L'évolution de la notion de famille et ses conséquences en matière successorale en droit français](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
16. Emese Florian, [Héritiers et hérésies juridiques](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013

17. Alina Oprea, [*Problèmes de conflits de lois en matière d'établissement de filiation*](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
18. Veaceslav Pinzari, [*Famille et réserve successorale dans le code civil moldave, dix ans après son entrée en vigueur*](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
19. Clotaire Agossou, [*Les transformations du droit de la famille et les pratiques contractuelles d'affaires entre époux dans l'espace OHADA*](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
22. Maturin Petsoko, [*Les défis du droit camerounais contemporain de la famille : propositions pour un droit adapté aux réalités et aux aspirations de notre temps*](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
23. Doina Dunca, [*Actes censés assurer le confort patrimonial de la famille. Questions de pratique notariale*](#), în Studia-Iurisprudentia 2/2013
24. Mircea Dan Bob, „Există libertate contractuală în materie de convenții matrimoniale?”, în Irina Sferdian, Florin Mangu (coord.), „Libertatea contractuală. Limite legale și garanții procesuale”, Universul juridic, 2013, pp. 62-67
25. Mircea-Dan Bob, *Cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor în concurs cu copiii dintr-o căsătorie anterioară*, în Revista de științe juridice nr. 1/2013, pp. 60-67
26. Mircea Dan Bob (coord.), *Evoluția noțiunii de familie și influența acesteia asupra ordinii succesoriale legale*, volum colectiv conținând lucrările colocviului internațional bilingv (franco-român), București, 19-20 aprilie 2013, Ed. Monitorul oficial, București, 2013, 304 pp.
27. Alina Oprea, [*Excepția de ordine publică în dreptul internațional privat și rezerva succesorală*](#), în Studia-Iurisprudentia 4/2013
28. Mircea Dan Bob, „Ce efect produce scurgerea termenului de opțiune succesorală față de un succesibil inactiv?”, în „Pandectele Române” nr. 10/2013, pp. 49-55
29. Ioan Chirilă, [*The struggle for recognition or the victorious slave \(Incursion in the sphere of legal and theological definition of the family\)*](#), în Journal for the Study of Religions and Ideologies nr. 13 (37) 2014
30. „What happens if a successor neither accepts nor renounces? The former Romanian Civil code reloaded”, în «National Conference "The New Romanian Civil Code, two years after its entry into force. Theoretical and practical problems», October, 9, 2013, Bucharest (Romania)", volum electronic indexat ISI, ISBN 978-88-7587-687-6, Medimond S.r.l. - Monduzzi Editore International Proceedings Division - Bologna, 2014, pp. 83-88; <http://www.medimond.com/proceedings/detail.asp?id=20131009>
31. „The hereditary reserve in Romania: lessons from the past and prospects for the future / La réserve héréditaire roumaine: enseignements du passé et perspectives du futur”, în „Revue de droit Henri Capitant” nr. 7/31 déc. 2014, pp. 171-200 și online la adresa <http://henricapitantlawreview.org/article.php?lg=en&id=517>

32. „Les avatars de l’option successorale dans le nouveau code civil roumain: quelle sera la position du successible inactif à la fin du délai d’option?”, in „Le nouveau Code civil roumain: vu de l’intérieur – vu de l’extérieur – vu de l’exterieur” (coord. F.A. Baias, R. Dincă), Editura Universității București, 2014, pp. 189-198
33. "Creditori vs. debitori - avatarurile romane ale creditării", în vol. "Creditori vs. debitori - perspectiva Hexagonului", Universul juridic, București, 2015, pp. 11-23.
34. „Influențe ale filosofiei stoice asupra dreptului roman clasic”, in Raluca Bercea (coord.), „Comparația în științele sociale. Mizele interdisciplinarității”, Universul Juridic, București 2016, pp. 133-147
35. Mircea Dan Bob (coord.), "Familie și succesiune legală în Romania", Universul juridic, București, 2016, 301 p. (urmat de traducerile în engleză și germană ale acestuia)
36. "L'art. 684 de l'ancien code civil roumain: exemple de codificaton et de compilation", in "[Compilations et codifications du droit](#)" (coord. D. Auer, J.M. Rainer), Bruylant, 2017 (în curs de apariție)

In consecință, considerăm că toate obiectivele de cercetare au fost îndeplinite și sperăm că am reușit să ne aducem o contribuție cât mică la avansarea științifică a problemei studiate.

Cluj-Napoca, 28 noiembrie 2016